

MECHELEN
1940-1945

Leesexemplaar

GEERT CLERBOUT EN AN RYDANT

MECHELEN
1940-1945

BIOGRAFIE VAN
EEN STAD IN OORLOG

P E L C K M A N S

Inhoud

Verantwoording van de auteurs 7

HOOFDSTUK 1. Mechelen anno 1940 13

HOOFDSTUK 2. Oorlog! 37

HOOFDSTUK 3. Bezette stad 67

HOOFDSTUK 4. Paleisrevolutie 95

HOOFDSTUK 5. Leven op de bon 129

HOOFDSTUK 6. Het economische leven 151

HOOFDSTUK 7. Cultuur en ontspanning 175

HOOFDSTUK 8. Mechelen en de Jodenvervolgning 195

HOOFDSTUK 9. Het Mechelse verzet 257

HOOFDSTUK 10. De Mechelse collaboratie 389

HOOFDSTUK 11. Onder vriendelijk vuur 439

HOOFDSTUK 12. Eindelijk bevrijd 477

HOOFDSTUK 13. Een nieuwe golf van terreur 521

HOOFDSTUK 14. De oorlog is voorbij 545

HOOFDSTUK 15. De repressie 581

HOOFDSTUK 16. De erfenis van een wereldoorlog 633

Woord van dank 671

Noten 675

'Hadden we ten slotte werkelijk opgehouden mensen te zijn? Zoo moest het aan onze beulen wel toeschijnen, we deden alles werktuigelijk, zonder denken, zonder voelen...'

Louis Bamps, caféhouder te Mechelen, 1945

VERANTWOORDING VAN DE AUTEURS

Mechelen is tijdens de Tweede Wereldoorlog het toneel van verschillende gebeurtenissen die een diepe indruk hebben nagelaten bij de mensen die ze hebben meegemaakt, en vaak ook bij de volgende generaties. Angst, dood en terreur maken vier jaar lang deel uit van haast ieders leven. Bombardementen, razzia's en honger veroorzaken een collectief trauma. Wat na de oorlog rest, is een gevoel van verdriet, pijn en onbehagen, dat ook vele Mechelaars in de decennia nadien maar moeilijk achter zich kunnen laten. De Tweede Wereldoorlog bestaat uit een aaneenschakeling van dramatische gebeurtenissen waarvan miljoenen burgers tegen wil en dank deelgenoot worden gemaakt. Mechelen is daarin niet meer dan een kleine stip op de internationale oorlogskaart en hoewel talloze stadsgenoten slechts figurantenrollen vertolken in de Grote Wereldgeschiedenis, hebben hun daden een immense impact op het lokale niveau. Ieder vecht zijn eigen oorlog.

Mensen in oorlog worden voor fundamentele keuzes gesteld. 95 procent van de Belgische burgers kiest tijdens de Tweede Wereldoorlog voor overleven en kijkt links noch rechts. Wie doet dat niet en sluit zich aan bij het verzet? Wie collaboreert? Vrienden van voor de oorlog worden aartsvijanden onder het naziregime. Oorlog haalt het beste en het slechtste in de mens naar boven. En wanneer hij eindelijk voorbij is, zal het generaties duren om de wonden te laten helen. Families worden uiteengereten, burenruzies escaleren tot onverzoenlijke vetes. Zwarten en witten maken deel uit van dezelfde naoorlogse maatschappij, maar mijden elkaar als de pest. De Tweede Wereldoorlog duurt nog vele decennia voort in de hoofden van wie hem overleefde.

De oorlog is en blijft overal.

Er zijn een aantal cesuren in de oorlog die bepalend zijn geweest voor een goed begrip ervan. Wie naar collaboratie en verzet kijkt, stelt vast dat die bezettingstijd geen homogene periode was. Collaborateurs en

sympathisanten zijn talrijk wanneer de Duitsers in de eerste twee oorlogsjaren een aura van onoverwinnelijkheid uitstralen, maar verminderen aanzienlijk in aantal naarmate de krijgskansen keren. Na nederlagen bij El Alamein en Stalingrad verandert de situatie grondig tussen de zomer van 1942 en januari 1943, en enkele maanden later landen al geallieerde troepen op Sicilië. Op verschillende fronten verliest Duitsland terrein. De verloren veldslagen vertalen zich ook in een verminderde aantrekkingskracht van Duitsgezinde bewegingen. Begin 1942, wanneer de voornaamste collaborerende partij VNV (Vlaams Nationaal Verbond) op het toppunt van haar macht is, telt die partij in het arrondissement Mechelen 1792 leden. Twee jaar later, bij het begin van het laatste oorlogsjaar, zijn dat er nog amper 337. Het toont aan dat veel collaborateurs hun kar keren op het moment dat ze merken dat Duitsland aan de verliezende hand is. Sommigen onder hen zullen in de laatste oorlogsmaanden nog trachten op een of andere manier een rol te spelen in het verzet, zodat ze zich daar nadien op kunnen beroepen. Het is zaak om in de ogen van de goegemeente aan de juiste kant van de geschiedenis te staan.

Een omgekeerde beweging tekent zich af bij het verzet. Dat ziet zijn ledenaantal spectaculair groeien in de laatste oorlogsmaanden en in de dagen na de bevrijding. Het zal nadien voor veel spanningen zorgen bij verzetslui van het eerste uur: niet iedereen die door Brussel wordt erkend, heeft tijdens de bezetting zijn nek (even ver) uitgestoken. Daarom is het interessant om het individuele parcours van verzetslui of collaborateurs te spiegelen aan de grote oorlogsgebeurtenissen. Iemand die zich in 1944 aansluit bij de verzetsbeweging OMBR heeft wellicht niet dezelfde verdienste en ideologische motivatie als iemand die zich al in de zomer van 1941 aansloot bij het Onafhankelijkheidsfront.¹ Omgekeerd hetzelfde: iemand die zich in 1941 eenmalig een lidmaatschapskaart van het VNV aanschaft, is wellicht niet even Duitsgezind als een collega die in 1944 in het uniform van de Algemeene SS-Vlaanderen paradeert. Daden en gebeurtenissen hebben een bepaalde betekenis, maar die kan veranderen of meer nuance krijgen wanneer ze in de juiste historische context wordt geplaatst. Dat is precies wat we betrachten in dit boek: een overzicht bieden van wat er zich tijdens de oorlog in de Dijlestad heeft afgespeeld en tegelijk schetsen hoe verschillende prominente en heel eenvoudige Mechelaars zich tot de context van die grote oorlog hebben verhouden.

Dit boek is er niet om te oordelen over hun individuele keuzes. Het is een reis doorheen de oorlog met Mechelen als decor. Het boek verhaalt hoe de stad al vanaf de zomer van 1940 het voorwerp wordt van een machtsspel, hoe ze wordt geregeerd en gebruikt voor ideologische agenda's en hoe ze tot slot wordt meegesleurd in een draaikolk van graadueel toenemend geweld, wat uiteindelijk zal resulteren in de donkerste pagina's van de twintigste eeuw. Mechelen is de spil van de deportatie van meer dan 25.000 Joden, Roma en Sinti, voor wie de Dossinkazerne de laatste halte vormt tussen de beschaving en het concentratie- en vernietigingskamp van Auschwitz-Birkenau. Daarnaast spelen zich in de stad ook talloze grote en kleine drama's af, en wordt ze gruwelijk verminkt door tienduizenden tonnen explosieven van de geallieerden.

Het achterhalen van wie wat heeft gedaan tijdens de Tweede Wereldoorlog is zoals het leggen van een puzzel met duizenden stukken, die meer dan tachtig jaar geleden werd gemaakt en waarvan alle deeltjes intussen verspreid liggen over je hele huis, verstopt in alle gaten en kieren. Sommige stukken zijn in de loop van de tijd verdwenen en gaandeweg merk je dus dat er hele delen ontbreken. Elk stukje dat je vindt, zorgt voor vreugde, maar vaak merk je dat net díé vondst de puzzel nog complexer maakt dan hij initieel leek te zijn. Bij de zoektocht naar het werk van de talloze Mechelse vrouwen en mannen die werkten in opdracht van de verschillende verzetsgroepen komt die complexiteit zeer goed tot uiting. Het is onmogelijk om nog precies te achterhalen hoeveel mensen hun leven hebben gewaagd in dienst van het verzet. Verschillenden van hen hebben nooit een aanvraag ingediend om erkend te worden, omdat ze hun taak te onbelangrijk vonden, of het simpelweg als hun plicht beschouwden informatie door te geven. Als er geen administratieve bronnen zijn, kan informatie enkel nog door mondelinge overlevering worden doorgegeven, maar die kan dan weer moeilijk worden getoetst. En zo verdwijnt er elke dag interessante informatie die ons meer zou kunnen leren over de Tweede Wereldoorlog. We hebben er als auteurs daarom voor gekozen om ons te baseren op diverse bronnen, zowel getuigenissen van betrokkenen en hun nazaten als talloze fondsen in verschillende binnen- en buitenlandse archiefinstellingen. Tienduizenden documenten zijn door onze handen gegaan, om een zo rijk mogelijk beeld van Mechelen in de Tweede Wereldoorlog te kunnen vormen. Niettemin zijn we er ons van bewust dat het verhaal dat we brengen onvolmaakt en onvolledig blijft, en er bijgevolg

altijd ruimte moet zijn voor aanvullingen, nuances en rechtzettingen. Bovendien is geen enkele auteur vrij van ideologie, denk- en interpretatiekaders. Hoezeer we ook hebben getracht het verleden zo waarheidsgetrouw en objectief mogelijk te reconstrueren, we zijn ons er terdege van bewust dat ook onze opleiding, ideologische achtergrond en normen- en waardenkaders niet helemaal uit de teksten weggefilterd kunnen worden.

We kiezen er als auteurs bewust voor om alle mensen die vermeld worden in dit boek met naam te noemen. Ondanks de gevoeligheid van bepaalde informatie hebben we ervoor geopteerd om de geschiedenis niet te anonimiseren. Door namen te noemen veranderen anonieme statistieken in mensen van vlees en bloed. Mensen met dromen, aspiraties, frustraties. Mensen met talenten en gebreken, genesteld in en ontsproten aan een sociaal weefsel, die vaak levenslang de gevolgen zullen dragen van één bepaalde keuze. Alle actieve betrokkenen bij de collaboratie die genoemd worden in het boek zijn intussen overleden. We benadrukken met klem dat de daden die zij stelden, vanuit welke overtuiging ook, vandaag op geen enkele manier kunnen of mogen afstralen op hun nakomelingen of de verenigingen of bedrijven die ze tijdens de oorlog vertegenwoordigden. De vrees dat dit toch gebeurt, kan niettemin geen reden zijn om namen alsnog te censureren. Het benoemen blijft belangrijk in het kader van herinnering en herdenking, maar ook om historische processen ten volle te kunnen doorgronden. Het is maar door individuen in hun sociale, economische en politieke context te plaatsen dat netwerken kunnen worden blootgelegd en persoonlijke evoluties in denken en handelen kunnen worden aangetoond. Door dieper in te gaan op keuzes en het gedrag van bepaalde personen kunnen we als auteurs belichten hoe mensen radicaliseren en terechtkomen in een spiraal van geweld en onverdraagzaamheid. We begrijpen dat sommige passages, anekdotes en analyses in dit boek voor sommige Mechelse families ook vandaag nog heel confronterend kunnen zijn, maar we gaan ervan uit dat een correcte en onverbloemde weergave van de geschiedenis de enige manier is om met die opgedane kennis aan de slag te gaan en het verleden te benoemen en te verwerken. We vragen met aandrang dat de lezer stadsgenoten die vandaag leven los ziet van de keuzes die hun (over)grootouders maakten.

Het is belangrijk om het verhaal van de Tweede Wereldoorlog te blijven vertellen, omdat het ons terugvoert naar de tijd van onze ouders, grootouders en overgrootouders. De oorlogsverhalen dompelen ons

onder in hun wereld en laten ons kennismaken met hun twijfels, angsten en dilemma's. Tegelijk leren deze verhalen ons gevoeligheden van vandaag te begrijpen en kunnen we ze ook lezen als een waarschuwing om niet te denken dat onvoorstelbare gebeurtenissen geen werkelijkheid kunnen worden en om als samenleving alert te blijven voor signalen die op zich misschien onbetekenend lijken, maar op lange termijn kunnen leiden tot het diepste kwaad: verruwing van taal, polarisering, structurele uitsluiting, fanatisme en superioriteitsdenken, zelfs erbij staan en niet handelen als er iets gebeurt dat tegen de democratische normen en waarden ingaat. Van al deze zaken zijn Mechelaars het slachtoffer geweest tijdens de oorlog. Aan al deze zaken hebben Mechelaars zich bezondigd tijdens de oorlog. Van al deze zaken waren Mechelaars getuige tijdens de oorlog.

Dit is hun verhaal.

HOOFDSTUK 1

Mechelen anno 1940

Hartelijk welkom!

Mechelen bezit ruim 61.000 inwoners.

Zij is een centrum van Meubel- en Stoelnijverheid. Haar Brouwerijen genieten een bijzondere faam, om haar uitstekende bieren. Beroemd om hare Tapijtweverijen en menigvuldige Kunstambachten. Mechelen's Beiaard is over de geheele wereld bekend. De bezienswaardigheden zijn er menigvuldig. Het historisch verleden der stad is grootsch. Was zij niet eenmaal in feite de hoofdstad der Nederlanden?

We schrijven 1938. De stad Mechelen heeft net een toeristische dienst in het leven geroepen om mensen warm te maken voor een bezoek aan de historische Dijlestad. Duizenden folders, viertalig opgesteld en vormgegeven naar de mode van de tijd, worden massaal verspreid onder (dagjes)toeristen. Steeds meer spelen overheden en bedrijven in op de toegenomen vrije tijd en economische onafhankelijkheid van de West-Europese middenklasse. In de jaren dertig telt de Vlaamse Toeristenbond al ruim honderdduizend leden. Een reishype, die eerder al in steden als Lier en Leuven voor toegenomen inkomsten zorgde, is het gevolg. Daarvoor heeft het Mechelse stadsbestuur aandacht, en met succes: het aantal toeristen dat naar Mechelen afzakt, groeit aanzienlijk in de laatste vooroorlogse jaren.² Steeds vaker echoot er Engels, Duits en Noord-Nederlands door de Mechelse straten. Die buitenlanders vinden onderdak in Hotel de l'Europe aan het stationsplein of bij Bavaro-Belge op de Grote Markt, al zullen de Nederlanders voor hun drankje liever afzakken naar café Leiden of café Rotterdam, vlak naast elkaar gelegen aan de Brusselsesteenweg ter hoogte van de Plaisancebrug. Maar ook dagjestoeristen vinden hun weg naar de stad. Even befaamd als geliefd zijn de wekelijkse beiaardconcerten op maandagavond. Zelfs de NMBS lanceert een speciaal aanbod om cultuurliefhebbers vanuit alle hoeken van het land

-
- *In 1938 sticht de stad
Mechelen een toeristische
dienst om de stad te
promoten bij dagjestoeristen*
— COLLECTIE AUTEURS

Mechelen
Malines

België
Belgique

naar Mechelen te voeren, zodat iedereen kan genieten van het virtuoze spel van Staf Nees, die in 1932 de internationaal gelauwerde Jef Denyn had opgevolgd als stadsbeiaardier.³

Wie in de late jaren dertig de Afleidingsdijle oversteekt en het centrum langs het noorden betreedt via de Tinelvest voelt meteen de worsteling van een stad die schippert tussen eeuwenoude grandeur en de immense uitdagingen waar ze voor staat. De volkse buurt rond de Dossin- en de Delobbekazerne, ruwweg tussen de Katelijne- en de Stassartstraat, wordt gekenmerkt door een verzameling van negentiende-eeuwse bakstenen huisjes en koterijen die worden bevolkt door arbeiders, dagloners, dienstmeiden en stoelenvlechtsters. De vrouwen nemen het werk aan dat ze kunnen krijgen, terwijl hun echtgenoten in de fabriek werken, de vele cafés in de buurt frequenteren en pruimtabak kauwen, de enige luxe die ze zich kunnen veroorloven. De hele buurt kan er meegenieten van de echtelijke ruzies, huishoudelijk geweld is geen uitzondering. Kinderen ravotten bij de Predikherenkerk op heuvels van de 'Rondenberg'. Er is een chronisch tekort aan huisvesting. Nog steeds heeft niet iedereen een nieuwe woning gevonden sinds de bombardementen van de vorige oorlog enkele duizenden gezinnen dakloos maakte. Aan de Zandpoortvest staat nog een heel nooddorp dat er in 1918 was neergepoot, het is een van die tijdelijke oplossingen die voor veel inwoners permanentier dan gehoopt bleken te zijn. Langs de Dijle heerst altijd bedrijvigheid. In de smalle, vaak nog middeleeuwse, met kasseien geplaveide straten echoën geluiden van dagelijks labeur tegen eeuwenoude gevels, die vaak dringend aan renovatie toe zijn. In de Dobbelhuizen woont het volk nog zoals aan het einde van de negentiende eeuw: in oude, slecht geïsoleerde vierkamerhuizen, niet voorzien van enig comfort. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog worden in Mechelen iets meer dan duizend gezinnen financieel ondersteund door de Commissie van Openbare Onderstand, de voorloper van het huidige OCMW. In totaal gaat het daarbij over 2350 ondersteunde inwoners, daaronder 434 alleenstaanden zonder inwonende kinderen of familieleden. Bovendien stijgt de armoede in de stad. Jaar na jaar komen er meer aanvragen voor hulp, van 1836 behandelde gevallen in 1936 tot 2494 drie jaar later. In de stad vind je nog heel wat kleine fortjes waar de armste arbeiders van de stad met tientallen samenwonen rond een gezamenlijke wc en waterpomp. Een ervan is het Fortje van Lerberghe in de buurt van het Kardinaal Mercierplein, waarover later in dit boek meer. De crisis van

de vroege jaren dertig heeft voor veel miserie gezorgd in de stad, met ontslagen en een armoedeval van dagloners en ongeschoolde arbeiders tot gevolg. Die moeilijke levensomstandigheden blijven erg zichtbaar voor wie er oog voor heeft, ondanks de oprichting van de Commissie van Openbare Onderstand in 1925 en de inspanningen van burgemeester Des-sain, die als beschermheer van de Mechelse Goedkope Woningen al sinds 1921 verschillende projecten voor arbeiderswijken naar Engels model heeft opgestart: kleine praktische gezinswoningen met een eigen tuintje. Ze worden vooral in nieuw ontgonnen wijken aan de stadsrand ingeplant. In de jaren dertig worden er nog een zestigtal huizen achter het Racingstadion opgetrokken, twee aan twee, waardoor ze er typisch Engels uitzien. Meer dan 60 procent van de Belgische bevolking woont in verstedelijkt gebied (dorpen of steden met meer dan 5000 inwoners), en met 275 inwoners per vierkante kilometer is het land ook het dichtst bevolkte van Europa.⁴ In het meer verstedelijkte Vlaanderen ligt dat cijfer nog hoger, met vaak meer dan 750 inwoners per vierkante kilometer. Mechelen is qua bevolking de tiende grootste stad van het land.⁵

Armoede en welstand bevinden zich vaak slechts op enkele tientallen meters van elkaar in de dense Mechelse binnenstad. Terwijl rijkelui tijdens de zondagse matinee aperitieven na de mis in de Sint-Janskerk, waar de schoonheid van *De aanbidding der wijzen* van Rubens de bezoeker telkens opnieuw treft, verkopen vrouwen enkele straten verderop seks om rond te komen. Hun diensten vinden gretig aftrek bij de talrijke garnizoensoldaten die permanent in Mechelen zijn gelegerd. De vlieten zijn inmiddels bijna allemaal dichtgegooid, van open rioleringen is gelukkig geen sprake meer, de ruimingsdienst van de stad trekt op geregelde tijdstippen de beerputten leeg en doet zijn uiterste best om de straten schoon te houden. Op een zonnige lenteochtend oogt de stad voor bezoekers die door de straten kuieren charmant, zelfs pittoresk in de alledaagsheid van de taferelen die er zich afspelen. Jonge bengels maken plezier op straat, terwijl de melkventer met paard en kar zijn ronde doet. Enkele vrouwen vlechten rieten rugleuningen voor de stoelenmaker naast de deur. Op de Vismarkt lossen kleine schuiten hun waar aan de kade, terwijl mensen uit de buurt naast de oude overdekte markthal water tanken uit een van de stadspompen. Gevels zijn behangen met honderden stokvissen, palingventers verkopen hun waar centraal op het plein. Wie in de buurt is, ruikt de Vismarkt al van straten in de omtrek. Even verderop liggen meerdere

platboomde schuiten aan de Haverwerf, waar onophoudelijk kolen en graan worden geleverd. Tussen Pinksteren en Halfvasten komt er elke dag een mosselschuit aan, waarvan rechtstreeks op de kade kan worden afgenomen. Mosselen staan vast op het menu van de arbeidersklasse, die zich niet elke dag vlees kan veroorloven. België heeft een economie die grotendeels op export is gericht. Het land voert meer dan vier keer meer voedingsmiddelen in dan het zelf uitvoert.⁶ Voor de eigen voedselvoorziening is België aangewezen op buitenlandse import, vooral van tarwe, gerst en maïs. Zonder import dreigt de hongersnood, zoals de vorige oorlog al pijnlijk duidelijk had gemaakt. De Belg eet bovengemiddeld veel aardappelen, maar heeft aanzienlijk minder vlees en vis op het menu staan dan de inwoners van andere geïndustrialiseerde West-Europese landen. Elk jaar worden er kinderen getroffen door wind- of wijnpokken, kinkhoest, dikoor, mazelen. Van de ongeveer 2300 kinderen onder de 12 en 500 kleuters die in Mechelen schoollopen worden er in 1939 meer dan 750 gevaccineerd tegen een of meerdere kinderziektes, een praktijk die steeds vlotter ingeburgerd geraakt.⁷ De kindersterfte daalt daardoor aanzienlijk, maar toch sterft in Mechelen nog bijna 8 procent van de kinderen in het eerste levensjaar, een cijfer dat representatief is voor de rest van het land.⁸ De leerplicht geldt tot 14 jaar, en dat is het moment waarop de meesten gaan werken. Oudere generaties zijn vaak laaggeletterd, want de leerplicht geldt nog maar sinds 1914. Aan de vakschool in de Willem Geetsstraat of aan de Technische Scholen aan de Melaan kunnen de tieners een stiel leren. Vooral metaal- en houtbewerking zijn populaire richtingen voor Mechelse jongens. Enkel nageslacht uit betere kringen studeert verder. Vaak gebeurt dat aan het atheneum voor wie staatsonderwijs volgt of in een van de katholieke middelbare scholen die Mechelen rijk is. De norm is nog steeds – zéker voor meisjes – dat wie op 14 jaar niet langer leerplichtig is de schoolbanken verlaat en voor een extra gezinsinkomen zorgt.

De meeste straatlantaarns zijn intussen elektrisch, maar om de wegen voldoende te verlichten heeft de stad nog altijd meer dan duizend gaslantaarns in gebruik. Elektriciteit en gas zijn nagenoeg overal ingeburgerd, ook in de woningen, sommige rijkere burgers hebben zelfs al een wasmachine en een badkamer. De rest van de bevolking moet het stellen met een teil in de keuken waar het hele gezin zich in hetzelfde water een keer per week wast, doorgaans op zaterdag. Nieuwe producten uit verre lan-

den doen hun intrede en worden met nieuwsgierigheid onthaald, café Moderne in de Hallestraat maakt in 1937 zelfs al reclame voor Coca-Cola.

Voor wie zich niet hoeft te mengen in de dagelijkse strijd om te overleven, is Mechelen een ingedommelde provinciestad waar verschillende elementen in de publieke ruimte herinneren aan een groots verleden. In 1938 gaat samen met de nieuwe toeristische dienst ook het Hof van Busleyden als stadsmuseum open. Het statige Bourgondische stadspaleis spreekt samen met dat van Margaretha van York, het Hof van Savoye en de oude verhalen over de kinderjaren van Keizer Karel tot de verbeelding van velen. Centraal op de Grote Markt torent 'Margrietje', Margaretha van Oostenrijk, boven iedereen uit, een waardig bakken tussen de Sint-Romboutstoren, het Oude Postgebouw en het gotische stadhuis. Niet zelden wordt ze geflankeerd door talrijke karren die er geparkeerd staan. Het gevoeg van de paarden die ze trekken zorgt zeker op warme avonden voor een doordringend aroma dat zich over de talrijke terrassen verspreidt. Het centrum van de stad telt vele winkels en cafés, die meestal in het Frans, maar soms ook in beide landstalen afficheren. De Franstalige bourgeoisie heeft Mechelen nog stevig in haar greep. Ook sommige schepenen spreken onderling of met de burgemeester nog in het Frans. Mensen uit die kringen die op de markt *une bière* willen gaan drinken, doen dat in Café Royal, Café Belge of Café A la Bourse, waar ook de lokale schaakclub vergadering houdt. Flaminganten die zin hebben in een pint kunnen op diezelfde grote markt terecht in Café Brueghel of restaurant Den Beer. De IJzerenleen wordt eind jaren dertig opnieuw geflankeerd door gevels die eeuwenoud aandoen, maar in werkelijkheid jonger zijn dan hun bewoners. Ook dit stadsdeel had zwaar te lijden onder de beschietingen van 1914 en werd na veel gepalaver opnieuw opgebouwd in historiserende stijl. Het oude veilinghuis van Frans De Blauw, dat twee eeuwen lang het aanzicht van het centrum bepaalde, werd dan weer niet heropgebouwd, waardoor de oude laan bijna verdubbelde in lengte, een ideale gelegenheid voor horeca-uitbaters om de vrijgekomen ruimte in te palmen met terrassen en kraampjes. Het blijkt voor de jeugd een uitverkoren plek om af te spreken alvorens op de Botermarkt of in de Bruul naar een van de vele cinema's of danszalen te trekken, die met jazz en Hollywoodfilms volop de kaart van het Amerikaanse entertainment trekken.

Verderop, voorbij de immens populaire Grand Bazar Anspach, voert de Van Egmontlaan naar het Mechelse station. De twee oude tolhuizen op

- *Het Mechelse station heeft nog steeds zwaar te lijden onder de vernielingen van de Eerste Wereldoorlog* – COLLECTIE STADSARCHIEF, MECHELEN

het Kardinaal Mercierplein herinneren nog aan ver vervlogen dagen, het gigantische stalen stationsgebouw uit 1887 priemt nog steeds hooghartig boven de rest uit. De stationsbuurt ligt er niettemin verloederd bij. Het verouderde station is nog altijd niet gerenoveerd na de zware schade die het opliep in 1914, de glazen koepel is zo doorzeefd dat de natuurelementen er vrij spel hebben. Pas in 1933 is er een voetgangersbrug opgetrokken zodat de pendelaars veilig de sporen kunnen oversteken. Tussen Brussel en Antwerpen zijn sinds 1935 twee van de vier spoorlijnen geëlektrificeerd, wat maakt dat dagelijks bijna 20.000 pendelaars met 75 treinen heen en weer kunnen worden gevoerd. De rit duurt slechts een halfuur, de stop in Mechelen inbegrepen. Speciaal daarvoor werd de stalen vierendeelbrug over de Leuvense Vaart gelegd. Het systeem van de buurtspoorwegen zorgt er bovendien voor dat het niet ongewoon is om korte afstanden per trein, tram of trolleybus te overbruggen. Vanaf half augustus trekken op maandagochtend traditioneel behoorlijk wat Mechelaars per trein naar

Hombeek om er de wekelijkse bloemkolenmarkt te bezoeken, die twee uur vroeger opengaat dan de markt in de stad zelf. De tram voert iedereen door de stad en heeft ook goede verbindingen met sommige buurgemeenten, zoals Bonheiden of zelfs verderop, tot Wespelaar en Haacht. Deze *aspergetram* wordt in het seizoen massaal gebruikt door marktventers. Ook auto's zijn intussen een vertrouwd beeld in de stad, maar voor de meeste inwoners is het een ding waarvan ze niet verwachten het ooit te bezitten. Hooguit zullen ze er eentje huren voor een communie, huwelijk of begrafenis, zoals dat kan bij Verbruggen in de Leopoldstraat. De regering heeft zich halverwege de jaren dertig dan wel geëngageerd om naar Italiaans model te starten met de aanleg van verschillende *autostrada's*, voorlopig komt er weinig van in huis. Fiets, paard, kar, tram en trein blijven de voornaamste vervoersmiddelen van de modale inwoner.

De stad wordt al sinds mensenheugenis geleid door de katholieke burgemeester Charles Dessain. Al sinds 1909 is hij – afgezien van twee jaar die hij in gevangenschap doorbracht tijdens de Eerste Wereldoorlog – onafgebroken aan de macht en leidt hij opeenvolgende homogeen katholieke stadsbesturen. Om die katholieke hegemonie te behouden, komt er bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1938 voornamelijk onder impuls van Cyriel Neefs en Fons Verbist een gezamenlijke lijst van de Katholieke Vlaamse Volkspartij (KVV) met de uiterst rechtse partijen Vlaams Nationaal Verbond (VNV) en Rex-Vlaanderen. Dessain is vermoedelijk geen fan van zo'n concentratielijst, maar laat zich wel overhalen om ze te trekken. Bij de verkiezingen van 1932 was de VNV-lijst namelijk al goed voor 7,89 procent van de stemmen, hoewel de lokale afdeling in 1936 amper 61 leden telt.⁹ Dat neemt niet weg dat het VNV grootse plannen heeft met Mechelen, zoals later in dit boek duidelijk zal blijken. In de zomer van 1938 viert het VNV zijn jaarlijkse Guldensporenherdenking in de Dijlestad. Leider Staf De Clercq spreekt er de aanwezigen toe. 'Wij willen aan Vlaanderen zijn heerlijk aanschijn teruggeven. In dezen duisteren, bedreigden, dubbelzinnigen, gevaarvollen tijd, keeren wij terug naar het onveranderlijk houvast van ons volksbestaan, naar ons volksgemeenschappelijk wezen, naar den onverdorven schat van onze volksdeugden, van onze volkstraditie, waarin 1302 een uitzonderlijk kostbare en steeds levende herinnering blijft.'¹⁰ Op dat ogenblik krijgt het VNV al maandelijksse propagandatoelagen vanuit nazi-Duitsland. Toch gaan de Mechelse

katholieken dus in zee met extreemrechts. Zowel VNV (Hendrik Baetens en Camiel Baeck) als Rex-Vlaanderen (Etienne Stevens en Arthur Bouvier) krijgen bovenop de belofte van een schepenambt verkiesbare posities aangeboden op de katholieke concentratielijst. Het was de bedoeling dat Léon Degrelle zelf zou afzakken naar de stad om in zaal Alcazar op de Botermarkt de geïnteresseerde Mechelaars toe te spreken, maar door een dringende bespreking in Brussel wordt die meeting de dag zelf nog afgelast. Rex kan sowieso maar op matige belangstelling rekenen bij het publiek en haalt haar stemmen vooral bij de katholieke middenklasse. Het belet de partijleider evenwel niet om na de vorming van de concentratielijst het welslagen ervan meteen te claimen. 'Alle voorwaarden – zeer juist en streng – die wij gesteld hadden, werden aangenomen', aldus Degrelle. Zowel vanuit socialistische, liberale als progressief-katholieke hoek wordt met ongeloof gereageerd. 'Het schand-akkoord van Mechelen', bloklettert *Vooruit*.¹¹ Nochtans vormt Mechelen geen uitzondering met de vorming

■ *Burgemeester ridder Charles Dessain leidt Mechelen al onafgebroken sinds 1909*

– COLLECTIE STADSARCHIEF, MECHELEN

van het verbond tussen katholieken en VNV en Rex-Vlaanderen. Ook in sommige andere Vlaamse steden is er een groeiende toenadering tussen flamingante katholieken en extreemrechts. Bij de verkiezingen van 1938 zal op zo'n honderd plaatsen een gemeenschappelijke lijst van katholieken en Vlaams-nationalisten opkomen.¹²

En dan is het zover. Op 16 oktober 1938 trekken de Belgen naar de stembus voor de gemeenteraadsverkiezingen. De oorlogsdreiging is voelbaar en begin september zijn al reservisten opgeroepen, waardoor de stembusgang een week uitgesteld moet worden. Verzameld in het Vlaamsch Huis op de Veemarkt zien de Vlaams-nationalisten die zondagavond dat hun katholieke concentratielijst in Mechelen weliswaar een goed resultaat behaalt, maar dat het niet zal volstaan om de meerderheid van de zetels in handen te krijgen. Ze behalen zelfs minder stemmen dan de drie afzonderlijke partijen in 1932 binnenhaalden. De lijst strandt op 41 procent, goed voor 13 van de 29 zetels, tegenover 12 voor de socialisten, die amper enkele honderden stemmen minder halen. Het toont hoe gepolariseerd het Mechelse politieke landschap op dat moment is. Het zijn bijgevolg de liberalen die, met 4 zetels, zullen bepalen hoe het schepencollege eruit zal zien. Uiteindelijk valt de munt in het voordeel van de katholieken en extreemrechts, omdat de liberalen Boon en Vankesbeeck eieren voor hun geld kiezen en zich in ruil voor een schepenzetel laten overhalen om als onafhankelijken met de concentratielijst in zee te gaan. Er wordt zelfs gefluisterd dat Vankesbeeck de garantie gekregen zou hebben dat hij Dessain halverwege de legislatuur zou mogen opvolgen als burgemeester.¹³ De twee worden door het liberale bestuur meteen uit de partij gezet, maar maken plannen voor de stichting van een nieuwe liberale partij. Dessain kan in extremis aanblijven als burgemeester. Met Camiel Baeck en Henrik Baetens maken bovendien voor het eerst twee VNV'ers deel uit van de Mechelse gemeenteraad.¹⁴ Dat passeert niet zonder slag of stoot. Hoewel ze geen schepenambt krijgen, wordt de nieuwbakken gemeenteraad tijdens de inauguratie door de talrijk opgekomen menigte getrak-

■ *De liberalen Vankesbeeck en Boon worden uitgesloten uit de liberale partij*

UITGESLOTEN!

Yankesbeeck werd te Mechelen uitgesloten door **AL de Liberale korpsen** en tal van andere kringen.

Wij hebben gezegd dat hij door den LANDSRAAD DER PARTIJ ook werd buitengezet.

Dat spreekt hij nu ten stelligste tegen en knoopt daaraan alle verdenkingen vast.

Tot voorlichting van heel Mechelen

deelen wij hieronder de vertaling mede van twee klaarsprekende telegrammen van den Heer Coulonvaux, Voorzitter van den Liberalen Landsraad.

EERSTE TELEGRAM.

31 December 1938.

Hieronder afschrift van een telegram heden gestuurd aan Mijnheer Yankesbeeck. "Mij steunende op de schier algemeene stemming uitgebracht door de Vereenigde Liberalen van Mechelen en na onderzoek van het dossier betreffende samenstelling Schepencollege verzoek U alle onderhandelingen met Concentratie te staken in geval van weigering zal bij het bevoegd Comiteit onmiddellijk een voorstel tot uwe uitsluiting uit de partij worden ingediend, alsmede deze van Mijnheer Boon."

De Voorzitter Emile Coulonvaux.

TWEDE TELEGRAM.

10 Januari 1939.

Aan Paul LAMBORELLE,

Voorzitter der Vereenigde Liberalen van Mechelen.

Fet Schepencollege van Mechelen gevormd zijnde met de medehulp der genaamden Yankesbeeck en Boon, bevestigen ons telegram betreffende uitsluiting.

Voorzitter Emile Coulonvaux.

Buiten is hij en buiten blijft hij !

teerd op een fluitconcert, in het bijzonder gericht aan overlopers Vankesbeeck en Boon.¹⁵

Leven en werken in Mechelen

Onder de ruim 60.000 inwoners die Mechelen telt aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog bevinden zich zo'n 500 personen met een andere nationaliteit, voor het grootste deel Nederlanders.¹⁶ Hoewel het bevolkingsaantal van de stad nauwelijks is gegroeid sinds het einde van de Eerste Wereldoorlog, neemt de bevolking er toch sneller toe dan het Vlaamse gemiddelde. Ondanks de economische crisis van de jaren dertig groeit de Mechelse bevolking in de laatste vooroorlogse jaren telkens met zo'n 1200 inwoners. Zonder die crisis zouden dat er ongetwijfeld meer zijn geweest, want veel mensen doen in de jaren dertig bewust aan geboortebeperving uit economische noodzaak. Niettemin worden er in Mechelen in die periode gemiddeld meer mensen geboren en sterven er ook minder.¹⁷ Dat komt door de sterkere groei in de geïndustrialiseerde en economisch belangrijke provincie Antwerpen. De ligging van Mechelen, centraal tussen de hoofdstad Brussel en de havenstad Antwerpen, is ideaal voor bedrijven. De stad is zowel over land, spoor als water gemakkelijk bereikbaar en plukt daar volop de vruchten van.

De meubelindustrie, die al eeuwen een van de belangrijkste lokale nijverheden is, krijgt in 1937 en 1938 rake klappen te verwerken nadat ze niet of te laat op de kar is gesprongen van nieuwe modes en moderne fabricagetechnieken, en omdat ze te lijden heeft onder een toegenomen concurrentie van Duitse producenten en goedkopere export. België is een exportland en de opeenvolgende economische crisissen van 1929-1933 en 1935-1936 vertalen zich op lokaal niveau in grote drama's. De export slinkt, de productie stopt en de werkloosheid neemt toe. De Mechelse stoelmakers zitten al van in de jaren twintig in de penarie, maar ook de meubelmakers krijgen het zwaar te verduren. Omdat de meeste bedrijven in het stadscentrum zijn gevestigd, kunnen ze niet uitbreiden en in serie produceren, zoals de buitenlandse concurrenten doen. Ze zijn zich bovendien te lang blijven concentreren op het zware en klassieke Mechelse meubel, dat snel aan populariteit inboet. Een nationale meubelbeurs met modernere ontwerpen, die jaarlijks wordt georganiseerd in de gloednieuwe groente-

hal, voorkomt niet dat er massale ontslagen vallen en sociale onrust volgt. Het Mechels meubel is onmiskenbaar op zijn retour, maar stelt niettemin nog steeds vele honderden arbeiders tewerk. Exponent van de industrietaak is het bedrijf van Alphonse Michiels, dat in 1933 een nieuw magazijn en fabriek bouwt aan het Nekkerspoelstation, waar wél nog ruimte is, en dat internationale bekendheid zal verwerven onder zijn nieuwe naam Nova. De werkgelegenheid in de andere belangrijke sectoren, de spoorweg- en bierindustrie op kop, blijft wél overeind. Het Arsenaal, de centrale werkplaats van de NMBS, die vlak bij de Leuvense Vaart in de buurt van het Mechelse station gelegen is, stelt kort voor de oorlog nog steeds meer dan 4000 arbeiders tewerk en blijft daarmee de grootste broodheer in het arrondissement. Ook in ondersteunende en aanverwante sectoren vinden veel mensen werk: ACOMAL, Rateau, Erla en Ragheno zorgen voor voldoende werkgelegenheid in de metaalnijverheid. Meer dan de helft van de Belgische werknemers heeft een baan in de mijnbouw of zware industrie.⁸ Hoewel het mannelijke kostwinnersmodel zeker vanuit katholieke hoek als ideaalbeeld wordt gepropageerd, gaan ook steeds meer vrouwen – hetzij noodgedwongen, hetzij omdat ze hunkeren naar zelfstandigheid en ontwikkeling – uit werken. In Mechelen kunnen ze aan de slag als stenotypiste in de verschillende bedrijven, of in de textielnijverheid bij Roestenberg of Linière Sainte-Léonard. Samen stellen die verschillende honderden mensen tewerk. De lokale confectie doet het goed en de Mechelse kant is erg niche, maar is door de uitzonderlijke kwaliteit en het historische imago nog steeds erg populair in hogere buitenlandse kringen. Ook in conservenfabriek Le Soleil (Marie Thumas) in de Nekkerspoelstraat verwerken enkele honderden vrouwen erwten, asperges en andere lokale groenten, die in blik internationaal vermarkt worden. Andere kroonjuwelen van de Mechelse industrie zijn de tapijtweverijen De Wit en Braqueunié en de talrijke lokale brouwerijen, waarvan Bieren Jacobs, Lamot, Fere-mans, Chevalier Marin en Het Anker de belangrijkste zijn.

Sinds mensenheugenis wordt er elke zaterdagvoormiddag markt gehouden in de stad, maar door de economische ontwikkelingen is in 1935 een nieuwe overdekte groentehal ingehuldigd aan de Zandpoortvest, waar dagelijks waar aan de man kan worden gebracht. Maar die handel in voedingswaren en textiel is lang niet de enige bezigheid voor wie vrije tijd heeft en geld kan uitgeven. In de jaren twintig en dertig worden er een aantal wetten gestemd die zorgen voor een toenemende sociale zekerheid

en meer vrije tijd voor arbeiders en middenklassers. De invoering van de achtuurenwerkdag (1921), de kinderbijslag (1930) en het betaald verlof (1936-1938) vertalen zich in een groeiende populariteit van sport en andere vormen van vrijetijdsbesteding. In het seizoen 1938-1939 eindigt het katholieke en eerder bij de bourgeoisie populaire RFC Malinois op een verdienstelijke vierde plaats in de hoogste voetbalklasse. Stadsgenoot Racing, dat veeleer liberalen en socialisten aantrekt, speelt een divisie lager en doet het daar zeer behoorlijk. Elke zondagmiddag trekt het voetbal enkele duizenden inwoners naar een van beide stadions. De derby's zorgen steevast voor animositeit in de stad, al dateert de laatste ook alweer van februari 1937. Zowel Malinois als Racing heeft naast voetbal ook een atletiekafdeling – Frans Van den Steen van Malinois is zelfs nationaal recordhouder op de 10.000 meter – en Racing onderhoudt daarbovenop nog een tennisafdeling en een zwemclub, die zijn thuishaven heeft in het stedelijk zwembad aan het Keerdok. Enkele jongeren uit de Racingclan maken intussen plannen om een basketbalclub te stichten, een sport die sinds kort is overgewaaid uit de Verenigde Staten. Een eigen wielerpiste

- *In 1935 krijgt Mechelen een nieuwe overdekte groentehal op de Zandpoortvest*
– COLLECTIE STADSARCHIEF, MECHELEN

heeft Mechelen niet meer, die ging teloor nadat er in Walem in 1924 een grotere werd gebouwd. Toch kent Mechelen een bloeiend wielerven, met hier en daar een lokale held die ook op het nationale toneel kan presenteren. Elke wijk heeft haar eigen kermis en vaak hoort daar een koers bij. Met de Dijlespurters heeft Mechelen sinds 1935 ook een eigen wielerverclub, die de snel groeiende groep amateurwielrenners en wielertoeristen verenigt. Maar meer nog dan met het wielrennen verwerft Mechelen nationale faam met de lokale kanoverclub. Die wordt in 1933 gesticht en heeft veel succes: op de Olympische Spelen van Berlijn in 1936 nemen maar liefst drie Belgische roeiers deel die lid zijn van de Mechelse club. Op sportief gebied is Mechelen een regionaal centrum, met clubs die wisselend succes behalen in onder meer schermen, boksen, turnen en waterpolo. Sinds 1936 is er ook een tennis- en hockeyclub in het Vrijbroekpark, waar Mechelaars sinds een tiental jaren zich kunnen gaan verpozen op vrije momenten.

Ook op cultureel gebied valt er in het Mechelen van het late interbellum veel te beleven. De stad telt talloze verenigingen, zoals de kunstkring Edgar Tinel, die het muziekspel wil bevorderen in de stad, en zijn meer flamingante tegenhanger Tijn, waarin Filip De Pillecyn – een van de meest gelezen Vlaamse auteurs van zijn tijd – actief is. Wie muziek wil studeren, kan terecht in het conservatorium aan de Wollemarkt of in het Lemmensinstituut, waar monseigneur Van Nuffel, geheim kamerheer van de paus, de plak zwaait. Wie zich in de beeldende kunsten wil bekwamen, is dan weer welkom in de Academie in de Leopoldstraat. Tentoonstellingen worden met de regelmaat van de klok georganiseerd in de stadsfeestzaal in de Merodestraat, grotere voordrachten en toneelspel in de stadsschouwburg in de Keizerstraat. Dansen kan in heel wat cafés en op thé dansants die door allerlei verenigingen regelmatig worden georganiseerd. Vooral zalen Alcazar en ABC op de Botermarkt, Magic in de Stassartstraat, Royal op de Grote Markt en Rio en Novelty in de Bruul trekken veel jeugdige bezoekers en menig Mechels huwelijk vindt daar zijn oorsprong. Theater, revue, acrobatie, poëzie of lezingen, elke avond valt er wel iets te beleven in Mechelen. Op 14 december 1937 treedt Mechelaar Monne Vervloet van de Botermarkt in de Salle de Paris op met zijn vrienden als The Florimonds. Ze voeren een acrobatenact op die eerder al in New York, Londen en Parijs succesvol was gebleken. Het internationale variété viert nog steeds hoogtij, ondanks nieuwe opkomende vormen van entertainment zoals de

langspeelfilm. De Salle de Paris in de Bruul is naast de oudste met haar 1400 zitplaatsen ook de grootste cinemazaal in Mechelen. Ze zal in november 1939 afbranden, waarna ze volledig wordt gerenoveerd en in 1941 heropend wordt als Cinema Cinex. Het zijn de hoogdagen van de Mechelse cinema's, die zich uitstrekken van de Bruul tot de Leer- en Botermarkt: de eerder vernoemde Salle de Paris (Bruul), het Kursaal (Botermarkt), Luxor (Hallestraat), Agora (Bruul), Rio (Bruul), Flora (Veemarkt) en Volksbelang (Onder den Toren) vertonen wekelijks films voor jong en oud. De jaren dertig vormen de overgang van de stomme naar de gesproken film, en tegen 1940 zelfs naar de eerste kleurenfilms, een vorm van entertainment die de mensen erg kan bekoren. Dat is niet altijd naar de zin van de katholieken, die in de talrijke kusscènes en passionele verleidingsacts van de sterren van het witte doek een groot gevaar zien voor de zedelijkheid in de stad. Wekelijks publiceert een katholieke censuurcommissie in de *Gazet van Mechelen* welke vertoningen geschikt zijn voor goede katholieken. Met de steun van kardinaal Van Roey wordt zelfs een Strijdersbond

- *Cinema Salle de Paris in de Bruul is jarenlang de grootste cinema van Mechelen, tot hij in 1939 afbrandt* – COLLECTIE STADSARCHIEF, MECHELEN

opgericht, die ageert tegen de in hun ogen obscene vertoningen, en mét succes. In 1938 verbiedt het college van burgemeester en schepenen de vertoning van de – voor die tijd – softerotische langspeelfilm *Lucrezia Borgia*, waarin het liefdesleven van de meest bekende telg van het Milanese geslacht uitvoerig aan bod komt. Dat haar vader paus was, kan uiteraard ook meegespeeld hebben. De socialisten zijn verbolgen over de zedencensuur en organiseren een privévertoning voor de eigen leden.

De cultuurstrijd is ook een gevecht tussen de zuilen, waar iedere ideologische strekking (liberaal, katholiek, socialistisch, Vlaams-nationalistisch) haar eigen fanfare, majorette-, sport-, jeugd-, cultuur- en toneelvereniging heeft. De concurrentie is bij momenten bits en de polarisering tussen wat als katholiek rechts en socialistisch links zou kunnen worden bestempeld, groeit in de laatste vooroorlogse jaren. Mechelen is als katholieke hoofdstad van het land een uithangbord voor al wat rooms is, en dat vertaalt zich in verschillende evenementen waarvoor de Dijlestad als gastheer fungeert. Het absolute hoogtepunt daarvan is de 25-jarlijkse Hanswijkcavalcade, die in de zomer van 1938 drie keer door de straten trekt en op de belangstelling van tienduizenden bezoekers kan rekenen, inclusief koning Leopold III, kroonprins Boudewijn en prinses Josephine-Charlotte. Een jaar later vormt Mechelen alweer het toneel van het congres van de Katholieke Arbeidersvrouwen. Ook de kerk moet strijden om haar schapen in de kudde te houden. Een van de middelen om de jeugd aan zich te binden is het creëren van katholieke scoutsgroepen. In 1920 zijn er vier actief in Mechelen, in 1940 tien, waarvan Frascati, De Graalridders en de Frans-talige groep Kardinaal Mercier de bekendste zijn.¹⁹ Via de Katholieke Actie en de Kajotters van Jozef Cardijn probeert de kerk ook aansluiting te vinden bij de arbeidersbeweging, die traditioneel eerder links georiënteerd is. De strijd tussen de linker- en rechterzijde raakt vanaf 1936 verder gepolariseerd naar aanleiding van de Spaanse Burgeroorlog, waarbij de republikeinse regering van communisten, anarchisten, socialisten en liberalen strijd voert tegen de fascist Franco, die gesteund wordt door het religieuze establishment en de Duitse en Italiaanse legers. De strijd in Spanje vormt de prequel van de Tweede Wereldoorlog en wordt in België met bijzondere aandacht gevolgd. Zeker veertig Mechelaars, vooral communisten, trekken samen met enkele Duitsers en Italianen die na de machts-greep van Hitler een onderkomen hadden gevonden in de Dijlestad naar

Spanje om er mee te strijden met de republikeinen. Een van de eerste Belgische vrijwilligers is Mechelaar Edmond Van den Heuvel, die later in dit boek nog op tragische wijze zal terugkeren. Er worden ook tal van hulpacties opgestart. De latere socialistische burgemeester Antoon Spinoy verzamelt medisch materiaal en voert dat, samen met onder anderen vakbondsleider Marcel Simon, in enkele ziekenwagens naar Ontinyent bij Valencia, waar hij een tijd het republikeinse hospitaal leidt. Spinoy regelt ook een transport waarmee Spaanse kinderen in veiligheid worden gebracht. Hij neemt zelf een jongen op, Amando, die bij het gezin blijft wonen tot hij tijdens de oorlog verplicht wordt naar Spanje terug te keren. Franco wint de strijd uiteindelijk in 1939, de Belgische socialistische en communistische vrijwilligers uit de Internationale Brigades bijten in het stof. En dat terwijl in dezelfde periode traditionele politici uit voornamelijk katholieke hoek in eigen land toenadering zoeken tot extreemrechts en de roep om een sterke autoritaire leider begrijpen en zelfs ondersteunen, zoals in 1938 al was gebleken bij de vorming van de katholieke concentratielijst met VNV en Rex.

Oorlogsdreiging

Officieel begint de Tweede Wereldoorlog met fakenieuws, waarbij in Poolse uniformen verklede Duitsers een Duitse grenspost aanvallen. Reden genoeg voor Hitler om na de annexatie van Oostenrijk en Tsjecho-Slowakije in 1938 de oorlog te verklaren aan Polen en het land op 1 september 1939 binnen te vallen. Enkele dagen eerder had de Belgische regering het onheil al voorzien en de algemene mobilisatie afgekondigd. België bereidt zich voor op een mogelijke Duitse inval, hoewel er omwille van de neutraliteit en om de Duitsers niet te bruuskieren ook troepen gelegerd worden aan de Franse grens. In september 1938 waren al 23 agenten van het Mechelse politiekorps onder de wapens geroepen, maar nu moeten veel meer stadsgenoten zich reppen naar de kazerne.²⁰ Soldaten worden massaal binnengeroepen en liggen overal in het land. Het Sint-Romboutscollege ziet elf van zijn leraren vertrekken naar het leger, vijf priesters en zes leken.²¹ De Mechelse kazernes Delobbe en Dossin lopen vol rekruten van het 7e Linierregiment, onder wie ook veel Mechelaars. Het 14e Artillerieregiment en het 8e en 17e Linierregiment huizen in kazerne Baron

Michel aan de Liersesteenweg. Het gevolg laat zich meteen voelen. Er wordt een sluitingsuur voor cafés ingevoerd. Om 21.30 uur worden alle tapkranen toegedraaid. Ook evenementen mogen niet later duren, al blijven uitzonderingen mogelijk. De mobilisatie is nog niet goed en wel afgekondigd, of burgemeester Dessain sticht een comité om hulp te bieden aan de families van gemobiliseerde soldaten. Hij doopt het 'Werk Elisabeth', naar de koningin, die Albert I zo moedig bijstond tijdens de Eerste Wereldoorlog. In het comité zetelen nagenoeg alle vrouwen van de dienstdoende schepenen. De dames houden zich bezig met het inzamelen van geld om pakketten te kunnen sturen naar de gemobiliseerde Mechelse soldaten en hun families te ondersteunen. Tussen september 1939 en februari 1940 zal het comité erin slagen om bijna 30.000 frank in te zamelen om goederen aan te kopen en te verdelen.²² Het schamele soldatenloon van één frank per dag blijkt namelijk lang niet genoeg om hun reguliere inkomen te vervangen en veel gezinnen lijden honger doordat de kostwinner gemobiliseerd is.

Ondanks de oorlog in centraal-Europa blijft in het Westen vooralsnog alles rustig. Noodwetten zorgen ervoor dat alle parlementaire mandaten voor de duur van de oorlog worden verlengd, Leopold III roept de bevolking via de radio op tot nationale solidariteit.²³ Er komt een verbod op een aantal kranten, waaronder de communistische *Roode Vaan* en *Le Drapeau Rouge*. Daarmee wordt de zo heilige en in de grondwet verankerde Belgische persvrijheid tijdelijk opgeschort. Na een akkoord met nazi-Duitsland valt de Sovjet-Unie Polen vanuit het oosten binnen, het land wordt in tweeën gedeeld.²⁴ Ondanks de oorlogsverklaringen van Frankrijk en Groot-Brittannië aan het adres van Duitsland beslissen die landen om niet militair te interveniëren. Er ontspint zich een schemeroorlog. België, Nederland en Luxemburg beslissen vast te houden aan hun neutraliteit en laten geen vreemde troepen toe op hun grondgebied. Een lange koude winter gebeurt er weinig tot niets, afgezien van een incident met een Duits vliegtuig in Maasmechelen, waarbij een deel van de Duitse oorlogsplannen voor de inval in West-Europa wordt buitgemaakt. Het Belgisch leger neemt meteen bijkomende voorzorgsmaatregelen. Brussel, Londen en Parijs verwachten dat de strijd elk moment kan losbarsten. Leopold III en de Nederlandse koningin Wilhelmina bieden aan om als bemiddelaars op te treden tussen de verschillende partijen, zonder succes. De internationale spanningen lopen zo hoog op dat een gewapend conflict haast onaf-

■ Mechelaar Lode Van Zeir speurt de omgeving af vanop een uitkijkpost op de Sint-Romboutstoren – COLLECTIE STADSARCHIEF, MECHELEN

wendbaar lijkt. 'Maanden kropen in lange afwachting, traag en zorgvol voorbij, zoo voor de opgeroepen als voor hunne uiteengerukte families.'²⁵ Frankrijk en Groot-Brittannië willen als voorzorgsmaatregel soldaten op Belgisch grondgebied posteren, maar de Belgische vorst weigert. Sommige ministers zien het anders, maar de koning wil koste wat het kost vasthouden aan de neutraliteit van het land.

De sneeuw smelt weg en het kwik stijgt, ook in de hoofden van de internationale machthebbers. Op de laatste dag van maart wint Achiel Buysse de Ronde van Vlaanderen. Diezelfde dag speelt het geplaagde KV Mechelen thuis 2-2 gelijk tegen Antwerp. Door de mobilisatie had de ploeg in 19 wedstrijden maar liefst 41 verschillende spelers moeten opstellen. De club prijkt in het klassement op een teleurstellende tiende plaats. De Schotse trainer houdt het door de oorlogsdreiging al in januari voor bekeken en keert terug naar de Britse eilanden. In de wedstrijd tegen Antwerp wordt het Mechelse doel verdedigd door metaalbewerker Tolle Smits, die enkele jaren later als verplicht tewerkgestelde aan dwangarbeid zal worden onderworpen in de BMW-fabriek in de buurt van het concentratiekamp van Dachau. Nog op het veld die middag: middenvelder en Lamotarbeider Steven Van Hilst. Hij zal tijdens de oorlog met een ondersteunende dienst voor de Waffen-SS naar het oostfront trekken. Die zondagmiddag in maart spelen ze hun voetbalwedstrijd met de gelukzalige onbezorgdheid der onwetenden, niet beseffend hoezeer de nakende oorlog hen uiteen zal drijven.

Honderdduizenden Belgen zijn intussen al maandenlang gemobiliseerd. Naarmate de schemeroorlog vordert en de talrijke alarmen elkaar opvolgen, wordt de impact op de economie groter. Verschillende soldaten en officieren krijgen daarom ondanks de dreiging toch vrijaf om hun arbeid in burgerdienst voort te zetten, zodat de economische schade door de constante mobilisatie niet te hoog oploopt.²⁶ De latente dreiging wordt met de dag concreter. Loopgraven zijn gegraven in de buurt van belangrijke bruggen en strategische punten, mitrailleurs staan opgesteld en de belangrijkste toegangswegen naar Mechelen worden geflankeerd door luchtafweergeschut.²⁷ Op 1 april wordt er ruim een kwartier onophoudelijk geschoten op overvliegende Duitse verkenningsvliegtuigen, zonder succes. Het ratelen van de luchtafweer klinkt de Mechelaar al gauw vertrouwd in de oren. Enkele dagen later wordt bekendgemaakt dat de geplande Olympische Spelen in Finland worden geannuleerd door

de internationale toestand. Elke dag openen de kranten met tijdingen over economische blokkades, diplomatieke hoogspanning, mobilisatie en militaire incidenten. Namen die tot voor kort onbekend waren, klinken nu vertrouwd in de oren: von Ribbentrop, Chamberlain, Molotov, Reynaud. De oorlog komt eraan. De vraag is alleen: wanneer?

Op dinsdag 9 april 1940 sijpelt het nieuws door dat Denemarken de nacht voordien door Duitse troepen is overspoeld, de inval in Noorwegen volgt onmiddellijk nadien. In Narvik ontvouwt zich een hevige strijd. De situatie is haast onhoudbaar. Binnen de rangen van het Belgische leger wordt gefluisterd dat een invasie niet langer dan twee weken op zich zal laten wachten. Minister van Economische Zaken en Bevoorrading De Schryver voert een 'dag zonder vleesch' in om de vele gemobiliseerde soldaten voldoende voedsel te kunnen garanderen. Het is de bedoeling dat elke Belg op maandag een maaltijd bereidt zonder vlees, afgezien van de soldaten. 'Het publiek mag niet denken dat een buitengewone toestand zoals diegene wij thans beleven, kan verlopen zonder dat iedereen zich vrijwillig offers oplegt', aldus de minister.²⁸ De bevolking reageert lauw op het initiatief, maar ziet zich door de snelle stijging van de voedselprijzen sowieso genoodzaakt om het dieet aan te passen. Voedsel wordt gerantsoeneerd. De dienst die daarvoor bevoegd is, is eerst gehuisvest in de kleine trouwzaal van het stadhuis, maar verkast al snel naar de turnzaal van de jongensschool in de Sint-Jansstraat.²⁹ De bevolking went weer aan de kaarten voor aardappelen, vlees en melk. Dat was ook alweer van de vorige oorlog geleden. Via de scholen worden in de maanden april en mei dagelijks voedselrantsoenen uitgedeeld aan 564 behoeftige kinderen. In de eerste week van mei worden Mechelen en omstreken getroffen door verschillende onweersbuien, waarbij tramleidingen worden vernield door blikseminslagen en tientallen kelders onder water lopen. In de dijk van de Leuvense Vaart spoelt het water de verharding weg, waardoor er gevaarlijk diepe putten ontstaan, en bij meubelmaker Van San in de Hoveniersstraat staat het water 40 centimeter hoog. Er vallen geen doden. Het is in die apocalyptische omstandigheden dat de katholieken Rerum Novarum en de socialisten de Dag van de Arbeid vieren. Op beide gelegenheden weerklinkt dezelfde retoriek: koester de vrede en verdedig haar, slechts vrede brengt welvaart. Op 4 mei 1940 wordt er in de raadzaal van het Mechelse stadhuis een galabal georganiseerd ten behoeve van de families van de gemobili-

seerde Mechelse soldaten. Burgemeester Dessain leidt het dansfeest zelf in, dat aanvangt met de Brabançonne. Een dag later gaat de Sint-Jozefsprocessie uit in de Katelijnestraat en de buurt van het groot begijnhof. Met honderden bedevaarders wordt ook hier de vrede afgesmeekt, al geloven weinigen nog in dát mirakel. Het is een bedrijvige zondag die zich na de vreselijke onweders weer onder een blauwe hemel afspeelt. Racing Mechelen wint thuis met 6-0 van Kapellen, in wat de laatste vooroorlogse Mechelse voetbalmatch zal blijken. Een van de doelpunten wordt gescoord door een piepjonge Rik De Saedeleer. Diezelfde namiddag organiseert cultuurclub Tijn de slotdag van de tweede editie van haar Nationale Kultuurdagen, die al op 24 maart waren afgetrapt. In het kader van het Rubensjaar wordt in de Stadsschouwburg het stuk *Peter en Pauwel* opgevoerd, in een regie van Joris Diels. Op de slotzitting die erop volgt neemt VNV'er Albert De Poortere als lid van het inrichtende comité het woord. Hij is verheugd over het succes van de Nationale Kultuurdagen. 'De belangstelling laat vermoeden dat ons volk in geestelijke waarden een houvast zoekt', aldus De Poortere.³⁰

Alle Europese staats- en regeringsleiders staan intussen onder hoogspanning. 'Geheel Europa is ongerust', kopt de *Gazet van Mechelen* op 9 mei 1940. Enkele dagen eerder had een man zich aan een boom verhangen op het stort aan Galgenberg, hij wordt nooit geïdentificeerd. 'De zenuwoorlog tot het uiterste gedreven.' In het noorden vallen steeds meer posten en steden in handen van de Duitsers, in het westen volgen de militaire incidenten aan de verschillende grenzen elkaar in sneltempo op. Iedereen weet dat de oorlog onafwendbaar is, maar dat wordt al zo lang gezegd ... De vogels fluiten, de lente is in het land. De lucht oogt vredig en iedereen kijkt uit naar komende zondag, wanneer Racing thuis KV ontvangt. Op derbydagen is het altijd feest in Mechelen.

Komt er wel oorlog?

Op 10 mei in de vroege ochtend slaat het antwoord de bevolking ondanks alle signalen van de voorbije maanden met verstomming. 'De teerling is geworpen. God bescherm ons vaderland. Duitschland heeft België, Nederland en Luxemburg aangevallen. Fransch-Britsche hulptroepen reeds onderweg', kopt de gazet.³¹

België is na 22 jaar vrede opnieuw in oorlog met Duitsland.

HOOFDSTUK 2

Oorlog!

Op vrijdag 10 mei worden de soldaten van het 7de Linieregiment die gelegerd zijn in de Kazerne Baron Michel al om twee uur in de ochtend gewekt. De Mechelse scouts vrienden Jean Van de Weghe en Jaak Pootemans liggen zij aan zij in de slaapzaal. Ze vloeken over de veel te korte nachtrust en foeteren over wat ze op dat moment nog beschouwen als het zoveelste valse alarm dat hen uit hun slaap haalt. Jean en Jaak zijn al sinds februari gemobiliseerd en sindsdien heeft de ene nachtelijke aankondiging van een Duitse inval de andere opgevolgd. Pas om vijf uur, met het kriecken van de dag, zullen beide kameraden beseffen dat het deze keer menens is. De kazerne wordt in allerijl ontruimd, overal heerst chaos. De soldaten, herkenbaar aan de rode 'floche' die aan hun hoofddekseel hangt, marcheren, sneller dan gewoonlijk, via de Brusselpoort de stad uit, in de richting van Londerzeel. Mechelen wordt die vrijdag brutaal gewekt. Veel inwoners kateren nog uit na de succesvolle en drukbezochte veejaarmarkt op Nekkerspoel van de dag voordien. Ondertussen vliegen de eerste vijandelijke vliegtuigen al over de binnenstad. Luchtafweergeschut probeert ze te raken, tevergeefs. Honderden burgers komen op straat om het spektakel te aanschouwen.³² Telkens wanneer het afweergeschut vuurt, licht de hemel fel op. 'Oorlog! Oorlog! Wie had er durven aan denken dat de mensenslacting van 1914 zich ooit nog eens zou herhalen?'³³

De staat van beleg wordt afgekondigd, onmiddellijk worden alle scholen gesloten en wordt de Brusselse beurs geschorst. Kinderen die zich toch aanbieden op school worden onverwijld weer huiswaarts gestuurd. Honderden Mechelaars schuiven aan in een lange rij voor het postkantoor, ze willen hun centen omruilen in klinkende munt.³⁴ Via de dagbladen wordt de bevolking opgeroepen om de radio de hele dag aan te laten. Het Nationaal Instituut voor de Radio-Omroep (NIR), de voorloper van de VRT, waarschuwt de bevolking voor nakende Duitse luchtaanvallen. 'Onrustig aten we onze boterhammetjes. De radio hield onze aandacht

gespannen', beschrijft de twaalfjarige Maria Pettens de bange eerste oorlogsuren.³⁵ Koning Leopold spreekt de bevolking toe vanuit het Fort van Breendonk, waar hij zich met de legerleiding heeft verschanst en de verdediging van het land coördineert. Alle burgers zullen vanaf valavond de lichten moeten doven, zodat de Duitse vliegtuigen bij nacht geen of zo weinig mogelijk visuele referentiepunten hebben. Wie niet buiten moet zijn, wordt geadviseerd binnen te blijven. Meer Mechelaars worden gemobiliseerd. Gevaarlijke dieren uit de zoo, zoals leeuwen, worden op bevel van de provinciegouverneur onmiddellijk gedood.

In de loop van de dag sijpelt meer nieuws door. Buitenlandminister Paul-Henri Spaak heeft zijn beklag gedaan tegen de Duitse gezant in België. 'Dit is de tweede maal in 25 jaren dat tegen de neutraliteit van België een misdadige aanval door Duitsland wordt gericht. (...) België zal zich verdedigen en zijn zaak kan niet overwonnen worden omdat het een rechtvaardige zaak is.'³⁶ België is dus van plan om zich zo lang mogelijk militair te verweren tegen de Duitse invasiemacht, in de hoop zijn bondgenoten – op wie het, anders dan in 1914, nu wel een beroep doet – tijd te geven om het Belgische leger te hulp te schieten. Het halsstarrig vasthouden aan die Belgische neutraliteit heeft ervoor gezorgd dat de Franse en Engelse troepen pas in de loop van de ochtend van 10 mei worden toegelaten tot het grondgebied. De bevolking vreest andermaal het ergste. 'Enkele vrouwen begonnen stil te wenen', noteert de zestienjarige Isidoor De Reydt uit de Bethaniënstraat in zijn dagboek.³⁷

De Duitsers streven ernaar paniek te zaaien onder de bevolking om op die manier de logistiek en de verplaatsingen van het leger in de war te sturen. Dat kost hun weinig moeite, de Duitse luchtvloot heeft een enorm overwicht en bombardeert plaatsen die cruciaal zijn in de Belgische verdediging. Hier en daar worden parachutisten gedropt, die later strooien poppen blijken te zijn. De eerste complottheorieën doen de ronde. Al snel heerst er onder de bevolking een 'vijfde-colonne-psychose'. De regering geeft de opdracht om burgers aan te houden die ervan worden verdacht te spioneren voor de vijand. Het gaat om zowel anarchisten, communisten en trotskisten als buitenlandse (vaak Joodse) vluchtelingen, Vlaams-nationalisten, rexisten en andere aanhangers van de Nieuwe Orde. In Mechelen is VNV-volksvertegenwoordiger Ward Hermans, later medeoprichter van de Algemeene SS-Vlaanderen, de bekendste gearresteerde, maar ook Jef Verhaegen, die zich later eveneens als prominent lid van de

SS-Vlaanderen zal laten gelden, wordt opgepakt en afgevoerd naar het Franse Saint-Cyprien.³⁸ Ook de communistische ex-Spanjestrider Rik Van Ussel belandt in Frankrijk, waar hij samen met een aantal prominente Vlaams-nationalisten de eerste maanden van de oorlog doorbrengt. In totaal worden er in België 6000 tot 8000 verdachte personen gearresteerd en weggevoerd in die eerste oorlogsdagen. Alle niet-Belgen zijn per definitie verdacht. Vele Joden, Oostenrijkers, Italianen en Duitsers die de afgelopen jaren op de vlucht zijn gegaan voor de terreur van de nazi's en de troepen van Mussolini worden gezien als potentiële spionnen, ze worden opgepakt en op transport gezet naar Frankrijk. Alle Duitsers die in België wonen moeten zich binnen de twee uur melden op het lokale gemeentehuis, waar ze zullen worden vastgehouden, voor Mechelen zijn dat er 46. 'Men ging naar de Duitsers kijken die in de reuzenzaal waren ondergebracht, maar de nieuwsgierigheid was spoedig bevredigd, want het waren meestal mensen die men van jaar en dag kende.'³⁹ Burgers die weten waar er nog Duitsers verblijven, worden verplicht dit te melden aan de lokale overheid.

Aan het front verloopt de verdediging door het Belgische leger in die eerste oorlogsuren dramatisch. Ondanks alle voorzorgsmaatregelen en het voortijdig uitlekken van de aanvalsplannen is iedereen verrast door de blitzkrieg. Op de eerste oorlogsdag veroveren Duitse luchtlandings-troepen een aantal cruciale bruggen over het Albertkanaal en dringen ze het zwaarbewapende en oninneembaar geachte fort van Eben-Emael binnen, dat ze al een dag later tot overgave dwingen.⁴⁰ Duitse troepen stoten onmiddellijk door in de richting van het binnenland. Het Belgische leger ziet zich gedwongen de ene terugtocht na de andere te bevelen. De legertop hoopt de Duitse opmars nog te kunnen stoppen op de pas aangelegde KW-linie, een versterkte verdedigingslinie in de Dijlestreek, tussen Koningshooikt en Waver.⁴¹

Terwijl Duitse pantserdivisies in sneltempo oprukken in Limburg en Brabant, heerst er op het Mechelse stadhuis een drukte van jewelste. Inventarissen worden opgemaakt van de kostbaarheden van de stad en men start alvast met het inpakken van topstukken uit kerken en musea. De belangrijkste kunstwerken worden opgeborgen in een speciaal daarvoor gebouwde barak onder de ingangspoort van het stadhuis.⁴² Het Mechelse stadspersoneel en medewerkers van de Passieve Luchtverdediging verdelen in allerijl duizenden zandzakjes onder de bevolking. De lijst van schuil-

plaatsen wordt afgedrukt en die affiches worden overal in de stad aangeplakt, zodat iedereen weet waar ze bescherming kunnen vinden bij lucht-aanvallen. De dienst die instaat voor de luchtbescherming wordt opgedragen van huis tot huis te gaan om de bevolking op de hoogte te stellen van de precare situatie. In de tuin van het Sint-Romboutscollege graven enkele leerkrachten een loopgraaf. Al die voorzorgsmaatregelen zijn geen onnodige panieksaaiërij, zoals veel sneller dan verwacht zal blijken. Nog diezelfde avond komt Mechelen al onder vuur te liggen. Rond negen uur vliegen er andermaal Duitse vliegtuigen over de stad, in de richting van Antwerpen. Een dik halfuur later keren ze terug en werpen ze naar schatting een tweehonderdtal brandbommen uit boven Mechelen.

‘Op de avond van tien mei worden we rond kwart voor tien opgeschrikt door een geluid dat vergelijkbaar is met dat van een mitrailleur’, beschrijft de superieure van de Christelijke Zusterscholen in de Lange Ridderstraat het inferno. ‘Tegelijkertijd zien we fel lichtschijnsel uit de kruidtuin

- *Op de avond van 10 mei 1940 maakt Mechelen kennis met de oorlog. De gebouwen van de COO in de Bruul worden zwaar getroffen – COLLECTIE STADSARCHIEF, MECHELEN*

komen. Twee van onze klassen staan in brand.⁴³ In de nabijgelegen Bruul staan cinemazaal Agora en de hoofdzetel van de Burgerlijke Godshuizen in lichterlaaie, kort nadien slaat het vuur ook over op het dak van de aanpalende Leliëndaalkerk.⁴⁴ ‘Daar de brandweer talrijke branden in de stad te bestrijden had, kon zij niet verhinderen, dat om 23u30 de hoek van het kerkdak aan den Bruul vuur vatte: eenige minuten later stond heel het dak, met zijn stevige eiken balken, in lichterlaaie.’⁴⁵ Mechelen wordt die eerste avond van de oorlog in het hart getroffen. Negen brandhaarden lichten op tussen het station en de Grote Markt, op de IJzerenleen, in de Graaf van Egmontstraat, de Onze-Lieve-Vrouwestraat en de Hazestraat. De stalen bommen zijn gevuld met brandbaar materiaal, meestal witte fosfor, om daar waar ze worden afgeworpen onmiddellijk brand te stichten. ‘Er viel een brandbom achter onze woning welke rap vuur vatte, en voor onze woning op de corniche’, noteert de zeventienjarige Elisa Van Rompuy in haar dagboek. ‘Alles verliep goed daar mijn moeder het eerste gezien had en spoedig geblust met emmers water.’⁴⁶ In hun veilige kasteeltje Hof Ter Linden in Battel aanschouwt de familie Zwaan vanop het terras het bombardement. ‘Broer Hans moest naar de Bruul, waar we een magazijn voor onze zadenhandel hadden. Het gebouw was al aan het branden toen hij er aankwam.’⁴⁷ De bommenregen zorgt voor paniek in de stad. ‘Onnoodig de stemming te beschrijven die er in de stad heerscht. Eene overgrote paniek maakt zich meester van de bevolking. Bijna al de parochianen gaan op de vlucht, velen tot in Frankrijk’, schrijft de kanunnik van de Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijleparochie.⁴⁸ De mensen zijn augustus 1914 nog niet vergeten.

De Mechelse brandweer staat er niet alleen voor. Ook de brandweer van de Centrale Werkplaats van de Belgische Spoorwegen rukt met haar bluspompen uit om de branden in de Lange Schipstraat, bij cinema Agora, bij de firma Spruyt en in enkele woningen te bedwingen. Die interventie zou later nog tot een dispuut leiden over wie de rekening zou gaan betalen, maar het stadsbestuur eiste solidariteit van iedereen en was onvermurwbaar.⁴⁹ Daarnaast kunnen de brandweermannen ook onmiddellijk rekenen op de hulp van verschillende burgers en van Mechelse scouts, die tot ’s anderendaags doorgaan met het blussen van de brandhaarden. ‘Hulpvaardige handen redden wat kon gered worden. E.H. Eykans haalde met zijn scouts een vlammeende kruidenierswinkel leeg in de Hazestraat. De scouts Carl Jacobs en Jef Leysen hebben postgevat op de Schuttersvest en

halen daar niet ontplofte brandbommen uit de goten.⁵⁰ De branden zaaien paniek: zelfs de moedigsten kruipen weg in angst en vertwijfeling. Duizenden inwoners plakken hun ramen af om bij ontploffingen te voorkomen dat scherven in het rond vliegen en gewonden maken. Ze verstevigen hun gewelven en brengen proviand en matrassen naar de kelder om elk moment ondergronds te kunnen schuilen. 'De brand van de filmzaal Agora in de Bruul en de grote schade aan veel huizen te Mechelen spoorde ons aan tot voorzorgsmaatregelen. We hielpen mee om alle ruiten met kleefband te beplakken. In de omgeving van de stationsbuurt blijven wonen vonden mijn ouders onveilig. We verlieten de stad en gingen bij grootvader wonen in Hombeek', herinnert de veertienjarige Jacques De Maeyer uit de Willem Geetsstraat zich de eerste Duitse bommen op Mechelen.⁵¹

Mechelen wordt die eerste nacht dus op een tiental plaatsen getroffen. Op verschillende locaties in de stad is de ravage zichtbaar. 'Wanneer ik rond 8 uur in de Bruul kwam, liep deze vol nieuwsgierigen die naar de ongelooflijke verwoestingen gingen kijken, die op zo korte tijd waren aangericht. Het overtrof alle waarschijnlijkheid. In de bioscoop tegenover de Commissie van Openbare Onderstand stonden de geteisterden de wacht op te trekken bij hun schamele huisraad. De ganse Bruul lag vol brandslangen en de rokende puinen werden voortdurend besproeid.'⁵² Er valt tijdens die eerste oorlogsnacht één dode in Mechelen. De pas vijftienjarige Jan Van Riet uit Kapelle-op-den-Bos is zwaargewond geraakt tijdens het bombardement op zijn gemeente en werd in allerijl overgebracht naar het heelkundig gesticht van dokter Van de Voorde in de Mechelse Brusselsepoortstraat, maar sterft er dezelfde nacht nog ten gevolge van overmatig bloedverlies.⁵³ De balans van de materiële schade valt al bij al nog mee. Vijf gebouwen zijn volledig vernield, een tiental is zwaar beschadigd.⁵⁴ De Commissie voor Openbare Onderstand heeft zonder twijfel het zwaarst geleden: het gebouw is tot op de grond afgebrand, alle voorraden die ze nog bezat om de behoeftigen te helpen zijn in vlammen opgegaan. Het onschatbare archief kan gelukkig tijdig uit het gebouw worden gered.

Het bombardement zet de burgerlijke overheden ertoe aan om maatregelen te nemen. Meer schilderijen en kunstwerken worden verplaatst, archiefstukken worden veilig weggeborgen in kelders of buiten Mechelen opgeslagen. Scoutsjongens vullen duizenden zandzakjes, over heel de stad rijden grote karren rond, gevuld met zand dat overal wordt uitgestrooid,

zodat het als blusmateriaal kan dienen bij volgende bombardementen. In verschillende fabrieken en onder de Hanswijkkerk worden schuilplaatsen voor de bevolking ingericht.⁵⁵ De stad bereidt zich voor op meer bommen. ‘Heel den volgenden dag: dreigend gezoem van vijandelijke vliegtuigen, schrille alarmsignalen en akelig geblaf van afweergeschut.’⁵⁶ Op 11 mei in de vooravond verwelkomt Mechelen Franse troepen die door de stad trekken. Ze schieten de Belgen te hulp. Tegelijkertijd wordt de stad overspoeld door vluchtelingen die vanuit de frontstreek in het oosten veiliger oorden opzoeken. Velen onder hen worden opgevangen in het stedelijk zwembad, waar ze de nacht kunnen doorbrengen. Zieken en gewonden worden verzorgd in het Groot Seminarie.⁵⁷

Op de ochtend van Pinksterzondag 12 mei tuurt de Mechelse bevolking opnieuw met angstige ogen naar de zonovergoten ochtendhemel: negen Duitse bombardementsvliegtuigen vliegen van oost naar west over de stad. Diezelfde dag treedt een strikte rantsoenering van de belangrijkste voedingsproducten in voege. Iedere burger heeft nog slechts recht op een beperkte hoeveelheid brood, aardappelen, zout en koffie. Er worden zegels ingevoerd waarmee de bevolking de gerantsoeneerde producten kan aankopen, op woekeren staan zware straffen.⁵⁸ Cafés mogen de deuren nog slechts op bepaalde momenten van de dag openen en om 21 uur sluiten alle herbergen onherroepelijk. Die beslissing stuit op heel wat protest, omdat mensen zo ook overdag minder kansen hebben om ergens vlug een schuilplek te vinden wanneer er luchtalarm wordt gegeven.⁵⁹ Die alarmsirenes zijn ondertussen een erg vertrouwd geluid voor de inwoners.

Duitsers hebben de burgers nog niet gezien, al roddelt het volk erop los. Iedereen is waakzaam, want overal wordt verteld dat het Duitse leger parachutisten achter de Belgische linies dropt. Die zouden zich onder de burgerbevolking mengen, of zelfs gekleed gaan in Belgische militaire kleedij en via de radio belangrijke strategische informatie doorgeven aan de Duitse troepen. ‘Tegen de avond aan overvliegt weer een Duitse “Adelaar” de Tervuursesteenweg’, noteert de vijftienjarige Theo Lefèbvre in zijn dagboek. ‘Plots een geroep en een getier. “Ne parachutist gevallen in den hof van Coloma!” Enkele gemotoriseerde eenheden der Belgische weermacht gaan op speurtocht. Niks te vinden.’⁶⁰ In de namiddag van 12 mei maakt Jacob Tonnoeyer een wandeling met zijn schoonbroer Louis Tuypens en hun goede vriend Louis Jonckers. Op de Liersesesteenweg horen ze geruchten dat er vlakbij Duitse parachutisten zijn neergekomen. Net op dat

moment passeert er een Franse colonne, die meteen op zoek gaat. In een motor met zijspan scheuren Franse soldaten het veld van FC Malinois op, terwijl hun collega's zich rond het terrein opstellen, op zoek naar de Duitsers. Om alles goed te kunnen zien, verschuilen de drie wandelaars zich in het struikgewas aan de Kerkhoflei. Wanneer Jacob Tonnoeyer daar weer uit tevoorschijn komt, wordt hij meteen in de buik getroffen door een kogel. Twee dagen later zal hij overlijden aan zijn verwondingen.⁶¹ Wellicht werd hij geraakt door een Franse soldaat die de Mechelaar voor een Duitse soldaat aanzag. Minuten later is metser Edmond Vanderherten hetzelfde tragische lot beschoren. Hij wordt in de buurt van zijn woning op de Antwerpsesteenweg door een onbekende door het hoofd geschoten tijdens de klopjacht op die vermeende Duitse spionnen. Er wordt geen grondig onderzoek ingesteld naar de twee overlijdens, en Duitsers worden die dag evenmin geklist. Wellicht zijn beide Mechelaars gedood tijdens de zoektocht naar een Duitser die er nooit is geweest.

Heel anders gaat het eraan toe in Brussel, waar ruim tweehonderd Duitsers gearresteerd worden, en ook elders in het land werden eerder al Duitse spionnen geklist. In Mechelen gaat even later opnieuw het gerucht dat er een paar zijn neergekomen, deze keer in een tuin in de Zakstraat. 'In de Donjon Bauwens, het hoekgebouw van de Halle- en Reuzenstraat, zaten reeds soldaten met scherp te schieten naar de daken en de schoorstenen van het huizencomplex binnen hetwelk men de aanwezigheid van de parachutisten vermoedt. Ze schoten ook af en toe in de verkeerde richting en maakten zelfs de binnenkoer onveilig. De Bafferstraat was onmiddellijk in staat van beleg, de toegang ervan werd door de troepen en de politie versperd tot aan de Veemarkt. De meubelmaker Boschmans die zijn kop uit zijn dakvenster stak, moest hem haastig intrekken omdat er op hem werd geschoten.'⁶² Het blijkt loos alarm, maar de vrees voor spionnen blijft groot. Nadat er in La Louvière op de achterkant van een reclamebord voor Pacha Cichorei strategische informatie over spoorwegen is gevonden, wordt de bevolking via de nationale pers opgeroepen om alle reclameborden van de koffievervanger te verwijderen. Zo ook in de *Gazet van Mechelen*.⁶³ Het zijn opnieuw de scouts die zich wijden aan deze taak. Over het hele land zouden maar liefst 34.608 plakkatens worden weggenomen, een campagne die Pacha 1.275.000 frank had gekost. De eigenaars leggen klacht neer.⁶⁴

Iedereen op de vlucht

Steeds meer onrustwekkende verhalen over het oorlogsgeweld bereiken de Dijlestad. Kempense vluchtelingen vertellen de Mechelaars over de toestand in het oosten van het land. 'We horen van hen dat het Albertkanaal al is overgestoken in de regio van Maastricht en dat sommige Duitse troepen al via Tongeren tot Borgworm zijn opgerukt. Veel Mechelaars beginnen de stad te verlaten', noteert kardinaal Van Roey in zijn dagboek.⁶⁵ Burgemeester Dessain laat dezelfde dag een bevel verspreiden, gericht aan alle mannen tussen 16 en 35. Zij worden op bevel van de militaire overheid verplicht om onmiddellijk naar Ieper te vertrekken en zich daar, of verder in Frankrijk, bij het Belgisch leger te voegen. Deze zogenaamde CRAB's (Centres de Recrutement de l'Armée belge) vertrekken van overal in het land, maar weinigen van hen zullen effectief dienst nemen. De maatregel zorgt voor ontzettend veel ongerustheid in talrijke families. Vele jongeren worden plots ontruikt aan hun familie, zonder te weten waar ze zullen terechtkomen en of ze effectief zullen moeten vechten. 'Ik heb meegeholpen alles in te pakken voor Constant, mijn buurvriendje', schrijft de zeventienjarige Elza Campers uit de Demerstraat in haar dagboek.⁶⁶ Hij moet gaan, zij kan blijven. Hendrik Mommens, ook zeventien op dat moment, moet ook vertrekken. 'Op 13 mei stond ik met mijn bagage, samen met vele anderen, aan het station te Mechelen. Er was geen opvang, informatie of begeleiding. We werden op een trein gezet met onbekende bestemming.'⁶⁷ Isidoor De Reydt, amper zestien, vertrekt ook. 'Tijdens een bijeenkomst bij de burens werd overeengekomen dat Eduard, de buurjongen die ook 16 jaar is, samen met mij naar Oostende zou gaan. Ik wou wel nog eerst naar de post gaan om wat spaargeld van mijn spaarboekje af te halen zodat we onderweg nog iets konden kopen. Eduard en zijn ouders waren blij dat we samen konden gaan.'⁶⁸ Enkele jonge leerkrachten vertrekken samen met hun leerlingen naar het westen. 'Samen vatten zij de reis aan, een langen, treurigen tocht, met den trein, te voet, in de grootste verwarring en onder voortdurende bedreiging, doorheen de beide Vlaanderen, Normandië, sommigen tot in de CRAB-kampen van Zuid-Frankrijk.'⁶⁹ Daar ligt de eindbestemming voor de jongeren, ver weg van het geweld, klaar om zich voor te bereiden op de strijd tegen de Duitsers. De calvarietocht om er te geraken, in het midden van een oorlog die zich snel verplaatst, is ongezien en is voor veel jongeren bijzonder traumatiserend. 'Je had de rijen fietsers moeten zien,

■ *Mechelse scoutsjongens op weg naar Frankrijk, om zich daar bij de Belgische strijdkrachten te voegen* – COLLECTIE STADSARCHIEF, MECHELEN

de groepen voetgangers die zich een weg baanden naar het aangegeven verzamelpunt. En altijd was er de angst voor die formidabele en onverwachte opmars van Duitse troepen. Overvlogen door Duitse bommenwerpers, beschoten met machinegeweren, gebombardeerd op de weg, of zelfs van de weg gereden door vijandelijke gemotoriseerde colonnes, stierven velen van hen, vrienden en broeders achterlatend.⁷⁰

Terwijl Belgische jongens angstig en onzeker hun weg zoeken over West-Vlaamse en Franse wegen, zwerven er in Mechelen nog altijd Belgische soldaten rond, op zoek naar informatie en orders. 'Buiten, voor het kantoortje van de plaatskommandant, stonden allerhande soldaten om te informeren, waar zich hun eenheid bevond. In de namiddag kwam de bediende Swinnen bij mij binnengelopen. Hij kwam recht van de gevechtszone en was vermoeid, vervuild en verwilderd. Hij beschreef de paniek die de soldaten aangreep, wanneer ze door de duikende vliegtuigen in hun loopgraven werden beschoten', noteert stadssecretaris Ryckeboer in zijn dagboek.⁷¹ 'Mijn vader verklaarde liever te sterven onder de puinen van de

stad dan te vluchten, temeer daar mijn grootouders, oud en versleten, niet meer opgewassen waren tegen de toestand', schrijft Hilda Uytterhoeven na de oorlog in haar memoires.⁷² Haar familie is eerder een uitzondering. Het vertrek van haast alle jonge mannen, de dramatische verhalen van het front en de lange stroom vluchtelingen die door de stad trekt, zorgen ervoor dat steeds meer burgers het hoogstnoodzakelijke – linnen, kleine kostbaarheden, een beetje voedsel en kledij – bijeenzoeken en zich aansluiten bij de troosteloze karavaan van Belgen op de vlucht. 'Langs Nekkerspoel en de Keizer- en Bafferstraten trok dag en nacht een ononderbroken stoet van vluchtelingen. Die met auto's waren reeds voorbij en het was thans de beurt aan paardenkarren, wielrijders en voetgangers. De stoet stak schuin de Markt over naar de Steenweg.'⁷³ Voor veel Mechelaars is het de tweede keer in hun leven dat ze de stad halsoverkop moeten achterlaten, niet wetend in welke staat ze hun huis en bezittingen zullen aantreffen wanneer ze ooit kunnen terugkeren. Ouderen halen fluisterend en angstvallig nare herinneringen op aan de bange augustusdagen van 1914. Toen trokken vele inwoners naar het neutrale Nederland en bondgenoot Engeland. Nu zijn de opties beperkter: Nederland is zelf in oorlog en de oversteek naar Engeland is levensgevaarlijk. Iedereen trekt westwaarts, in de richting van de kust, en van daaruit verder naar Noord-Frankrijk. 'Wij allen op de vlucht met een beestenwagen', noteert Elisa Van Rompuy. 'Vreezelijke uren door het bombardement met de vliegers.'⁷⁴ De calvarietocht op zoek naar veiligheid zal haar en haar familie naar Komen, Ieper, Woesten, Lo en Diksmuide voeren. Tienduizenden vluchtelingen verzamelen zich in de Westhoek.

Mechelen staat in rep en roer. 'Het Belgisch leger trekt zich verder terug. Wanneer er aanstalten gemaakt wordt om op de Veemarkt mitrailleursnesten op te richten, loopt ook het Sint-Romboutscollege leeg. Enkel de Eerw. Heer Cos blijft achter om het huis te bewaken, samen met den portier en een paar dienstboden.'⁷⁵ Zieken, gehandicapten en ouderlingen blijven alleen en verweesd achter, terwijl hun familie de wijk neemt. Op het stadhuis worden briefjes binnengebracht met adressen waar behoeftigen alleen achterblijven, in de hoop dat de stadsdiensten of liefdadigheidsinstellingen zich om hen zullen bekommeren. Tegen de avond vallen nieuwe brisantbommen op Mechelen, in de Zandstraat vallen twee doden.⁷⁶ Voortdurend loeien er sirenes. In de wijk Mechelen-Noord brengen

buurtbewoners samen de nacht door in de school van het Heilig Hart. De oorlog, amper zestig uur oud, walst over het land, ongenadig voor het steeds groter wordende aantal slachtoffers en ontheemden. Op 13 mei trekt ook de 5de compagnie van het 7de linieregiment door Mechelen na hun aftocht vanuit Sledderlo aan het Albertkanaal. De compagnie heeft zijn thuisbasis in de Dossinkazerne en er zijn dus heel wat Mechelaars die nog even langsgaan bij hun familie tijdens hun tocht naar de Leie, waar ze enkele dagen later de Duitsers zullen opwachten. De eenentwintigjarige Staf Schaerlaekens slaapt die nacht in zijn eigen bed en logeert er ook een vijftal maten van zijn compagnie. De mannen die van eenvoudige komaf zijn, genieten van het meest luxueuze diner dat ze in hun leven al hebben gezien en wentelen zich even in de luxe waarin de Schaerlaekens, eigenaars van twee zaken in herenkleding in centrum Mechelen, leven.⁷⁷

De arrestaties van communisten en Vlaams-nationalisten gaan inmiddels onverminderd voort, verschillende politieke kopstukken worden ingerekend. Na een onderhoud van een aantal VNV-prominenten met eerste minister Pierlot wordt hun leider Staf De Clercq weer op vrije voeten gesteld. Hoewel hij geen communist is, zoekt socialist en latere burgemeester Antoon Spinoy in zijn huis aan de Auwegemvaart al zijn herinneringen en documenten bijeen van de trip die hij tijdens de Spaanse Burgeroorlog naar de omgeving van Valencia maakte. Daar leidde hij zes maanden een ziekenhuis waar gewonden werden verzorgd die tegen Franco vochten. Met het oog op een invasie van de nazi's ziet hij die bewijzen liever verdwijnen, Spinoy begraaft ze om nooit meer teruggevonden te worden.⁷⁸ Duitse burgers in België weten na hun verplichte melding op het stadhuis intussen niet goed wat te doen. Verschillenden onder hen wonen al jarenlang in het land, sommigen zelfs al heel hun leven. Plots worden ze geïsoleerd en staan ze te boek als staatsvijandig. Van de 46 Duitsers in Mechelen vertrekken er 20.⁷⁹

Op dinsdag 14 mei krijgen alle Arsenaalmannen – dat is iedereen die in de centrale werkplaats van de NMBS werkzaam is – het bevel om de stad te verlaten. De centrale werkplaats is van cruciaal belang om het Belgische spoorwegennet operationeel te houden. Het opperbevel houdt er rekening mee dat het Mechelen snel zal moeten opgeven en dat het Arsenaal bijgevolg vlug in Duitse handen zal vallen. Daarom wil het ervoor zorgen dat alle ervaring – en daarmee dus ook alle knowhow – uit Mechelen weg

is. De Arsenalarbeiders en hun familieleden moeten zich in het vormingsstation van Muizen melden om van daar naar Frankrijk te sporen.⁸⁰ Een van hen is de vader van Maria Pettens. ‘Wij hadden maar één reiskoffer. Dus werd die ene koffer volgepropt en een paar tafelkleden overhoeks toegeknoopt met alles en nog wat waarvan ons ma dacht dat we het in het verre Frankrijk zouden kunnen nodig hebben,’ herinnert ze zich de vlucht. ‘Terwijl in onze tuin het zaaigoed kiemde, de kriekelaars en de appelboom in bruidstooi stonden, en onze twee seringboompjes zoals in elke lente hun witte en paarse beloften vervulden, trokken we de voordeur achter ons dicht.’⁸¹ Nog op diezelfde dinsdag verschijnt de *Gazet van Mechelen* voorlopig voor de laatste keer. Door de ingevoerde censuur en de naderende frontlijn is het niet langer mogelijk nog een krant uit te brengen. De Mechelaar is afhankelijk van de radio en de tamtam om informatie over de oorlogssituatie te krijgen. Later die dag breken panikerende inwoners in in een stadsmagazijn op het Berthoudersplein. Daar liggen ruim 3200 gasmaskers opgeslagen. Het nieuws verspreidt zich snel. Honderden inwoners snellen toe om een masker te bemachtigen, de Eerste Wereldoorlog en de schade die gas toen heeft aangericht, indachtig. De liberale schepen Oscar Vankesbeeck komt ter plaatse en laat de rest van de maskers, op een honderdveertigtal na, uitdelen aan iedereen die komt opdagen.⁸² Burgemeester Dessain vertrekt ondertussen met zijn familie naar veiliger oorden. Steeds meer gemeenteraadsleden verkassen naar Brussel, of vluchten weg in de richting van de kust. De burgemeester zelf belandt in Duinbergen.⁸³

Half mei – de oorlog is amper vijf dagen oud – is het zonneklaar dat de Duitsers niet lang meer op zich zullen laten wachten. Midden in de nacht gonst het in de straten van het lawaai. Het 16e Linierregiment neemt bezit van de stad, nadat het een uur of drie eerder zijn stellingen heeft verlaten in Putte-Peulis. ‘Het is 2 uur in de ochtend wanneer we aankomen in Mechelen. Onze compagnie vindt onderdak in de klaslokalen van een klooster. Er is geen stro, maar er wordt ons beloofd dat er voor gezorgd zal worden. Wanneer alle mannen geïnstalleerd zijn, beslis ik ook te gaan rusten. Voor de vier officieren stellen de zusters aparte kamers ter beschikking. Ik krijg er een kleine toegewezen en val, doodmoe, onmiddellijk in slaap. Het is dan vier uur in de ochtend’, noteert kapitein Vandewalle in zijn dagboek.⁸⁴ Enkele uren later beginnen de soldaten aan het gevechts-

klaar maken van hun verdedigingsposities aan Pennepoel, op de Antwerpse- en Liersesteenweg. De wegen worden opengebrouwen om kleine antitankgrachten te maken, er worden wegversperringen opgetrokken en mitrailleursnesten geïnstalleerd. 'Ondanks de talrijke marsen en het grote tekort aan slaap, bruisen de soldaten nog van energie. Alles gaat goed, het moreel is prima. De bevolking is goed voor de soldaten en brengt hen zoektochten.'⁸⁵ Het 17e Linieregiment voert gelijkaardige werken uit aan de brug over de Dijle in Muizen en het 4e Artillerieregiment trekt zich terug tot het fort van Walem. Komt de stad weldra in het middelpunt van de strijd te liggen?

Rond elf uur arriveert er vanuit Antwerpen een trein om de zieken uit Mechelen te evacueren.⁸⁶ Schepen Vankesbeeck spreekt intussen het stads-personeel toe. Alle mannen jonger dan 35 die nog in de stad zijn, worden verplicht alsnog te vertrekken naar Ieper om zich daar, onmiddellijk of later, te laten inlijven bij het leger. Wie ouder is dan 45 wordt verplicht in de stad te blijven. De mannen tussen 35 en 45 kunnen zelf kiezen wat ze doen, in Mechelen blijven of vertrekken.⁸⁷ De regering verlaat Brussel en trekt richting kust, de oorlog komt ook voor hen akelig dichtbij. 'Wij liggen op stelling aan de toegangswegen van Mechelen. Voorbij nacht heeft onze artillerie, die ongeveer 1.500m vóór ons is opgesteld, flink gevuld. Door het vuurwerk van onze artillerie slaat de hele burgerbevolking van Mechelen op de vlucht.'⁸⁸ Het is donderdagochtend 16 mei. Mechelen loopt voor vier vijfde leeg. Meer mensen vluchten uit angst dat er weldra gevechten zal worden in de stad of bombardementen zullen volgen. 'Dof zinderden twaalf slagen door het zwoele luchtruim. 't Was twaalf uur. Nog een laatste maal de pakken nagezien, de riemen vastgejord en weg waren wij', schrijft de veertienjarige Frans Reyniers in zijn oorlogsdagboek.⁸⁹ Ook de familie van de drie jaar oudere Elza vertrekt die dag. 'Van onze twee laatste duiven heb ik met verdriet afscheid moeten nemen, vader wilde het zo. (...) Nu noteer ik 's avonds in mijn dagboek, want we zijn vertrokken op de vlucht.'⁹⁰ Duizenden Mechelaars laten have en goed achter. Ze vertrekken, vaak al wandelend naast hun fiets, die helemaal is volgeladen met alles wat ze maar mee kunnen nemen. Wie kan, reist in groep. Al snel sluiten de Mechelaars zich aan bij lotgenoten uit andere streken. Een treurige en niet-aflatende stoet vluchtelingen overspoelt de wegen, allen in de richting van Oost- en West-Vlaanderen. 'Spoedig kwamen we op den Steenweg naar Aalst. Droeshout verscheen aan de kimme om weer

achter onzen rug te verdwijnen. Om ons heen werd het al drukker en drukker... De baan zag nu zwart van het volk... We gingen maar voort, steeds verder, naar 't onbekende.⁹¹ Of het onbekende ook gelijk zal staan aan veiligheid is hoogst onzeker. Niemand weet goed wat te verwachten. 'Hier zit ik nog even recht in het stro voor het slapengaan', schrijft de Mechelse tiener Elza ergens op de grens van Oost- en West-Vlaanderen in haar dagboek. 'Gelukkig voelen we ons niet alleen, de burens zijn er ook. Ik slaap naast Roza (de schoondochter van onze buurvrouw), ze is zwanger. Haar man François is weg met de 17-jarigen. Ik voel mij goed bij haar en wij slapen hand in hand.'⁹²

Wie toch in de stad blijft, leeft ondergronds. 'Duitse vliegtuigen vliegen onophoudelijk over de stad, we horen bommen vallen. Soms vinden er luchtgevechten plaats, het luchtalarm gaat herhaaldelijk af: we vluchten dikwijls in de kelder, zowel overdag als 's nachts.'⁹³ Voor de tweede keer in nog geen dertig jaar wordt Mechelen herschapen in een spookstad. Een laatste ziekentrein komt uit Antwerpen aangereden en brengt gewonde soldaten naar Ieper. Daarna wordt alle treinverkeer opgeschort. In de stad is geen gas of elektriciteit meer beschikbaar voor de burgerbevolking. 'We waren nu enkelingen die achtergebleven waren. Dat naar gevoel verhoogde de onrust van vader die beweerde dat langer blijven onverantwoord was. Hij pleitte met meer aandrang om ook te vluchten. Moeder bleef halsstarrig weigeren. Haar vader ging niet, dus zij ook niet, en de kinderen zouden bij haar blijven. Als vader dan zo bang was, dan moest hij maar alleen gaan. Zo radicaal was moeder. Donderdag, in de late namiddag, kwamen de heer en mevrouw De Regghe en hun zoon uit de Rosierstraat bij ons aan. Hij was een vijftiger, leraar Duits aan het Atheneum, en dus oud-collega en goede vriend van mijn vader. Die mensen hadden ook lang getalmd uit een zekere zin voor verantwoordelijkheid, maar waren nu echt in paniek. Ze brachten deze stemming op ons over. Vooral toen ze zagen dat we twee auto's hadden wat de tocht toch zou vereenvoudigen, werden we met alle macht gepraamd. Moeder verwierp alle argumenten, het was nu toch te laat, dan hadden ze maar eerder moeten beslissen, en ze werden beleefd doch met aandrang buitengediscussieerd. Mijnheer en mevrouw De Regghe en zoonlief vertrokken met de fiets.'⁹⁴ De familie De Maeyer uit de Willem Geetsstraat blijft en hoopt samen met de weinige overblijvende Mechelaars dat ze daarmee niet de vergissing van hun leven begaan.

Belgische soldaten bemannen nog steeds de strategische posities in en rond de stad. Elke dag worden er nieuwe pas- en naderwoorden gecommuniceerd. De vijand is intussen door de KW-linie gebroken. 'De mannen eten snel. Er heerst veel animositeit in de stad. Niet ver van ons cantonnement worden vliegtuigbommen afgeworpen, met enkele doden onder de burgerbevolking tot gevolg.'⁹⁵ Op de Frans Halsvest ontploft inderdaad een bom. Schrapnelsplinters doden er twee volwassenen en een tiener. Tegen de avond krijgen alle Belgische troepen in en rond de stad het bevel om zich terug te trekken tot voor de Schelde bij Gijzegem, Oudegem, Wichelen en Lebbeke. 'Opnieuw een nachtelijke mars in het vooruitzicht', verzucht kapitein Vandewalle. De honderden soldaten moeten te voet tot Londerzeel of Willebroek, waar autobussen hen opwachten om hen verder te vervoeren naar hun nieuwe verdedigingslinie. Ondanks de heldere hemel zien de soldaten er tijdens de terugtocht een stuk minder gemotiveerd uit dan bij hun aankomst. 'Aan de vaart bij Mechelen doet de korps-overste alle overtollige rijwielen afnemen (daardoor gaan verscheidene mannen, gekwetst aan de voeten, niet kunnen volgen en achterblijven). Vermoeiende marsch... Eenige dissels der wagens breken onderweg.'⁹⁶

Steeds meer soldaten vertrekken, enkel een klein contingent blijft achter. 'Donderdagavond wijst alles erop dat de Belgische troepen hun stellingen hebben verlaten en dat we de Duitsers weldra in Mechelen mogen verwachten', noteert kardinaal Van Roey.⁹⁷ Bommen die op de stad vallen en Belgische soldaten die zich gelaten terugtrekken, maken dat het besef van de nakende bezetting bij de nog overblijvende bevolking doordringt. Berusting volgt. 'Op de straatweg aan de kommiezenhuizen stonden een vijftigtal berries met zieken, die in roze dekens waren gewikkeld. Een soldaat riep dat men ze ergens moest dragen omwille van het luchtgevaar. Er huilden sirenen. Het groentewinkeltje aan de Fonteinbrug was verlaten en de ruiten van de uitstalramen waren verbrijzeld. Twee soldaten namen de ene een pompelmoes en de andere een appel. Ik nam een citroen die ik onderweg uitzoog.'⁹⁸ Op het stadhuis worden de achtergebleven ambtenaren intussen op een verrassing getraakteerd: burgemeester Dessain is nog geen 48 uur na zijn vlucht alweer terug in de stad, hij maakte zich te veel zorgen over zijn stad in zijn optrekje aan de kust. De meeste gemeenteraadsleden zijn wel gevlucht voor het naderende Duitse leger. Alle auto's die nog in de stad zijn, worden op de binnenkoer van het stadhuis verzameld. Het zijn vooral vuilniskarren en lijkwagens. Het college beslist dat

schepen Cyriel Neefs de Mechelse stadskas in veiligheid zal brengen bij het Gemeentekrediet in Brussel.

De stad bereidt zich voor op het ergste en koestert de stilte voor de storm. Er heerst een surrealistische sfeer. ‘Schepen Vankesbeeck had van huis wijn meegebracht en vergastte zijn personeel en zijn collega’s en hier of daar een buitenstaander die hij te pakken kreeg’, noteert de stadssecretaris. ‘Ingenieur Vermeulen kwam met de fiets aangereden. Hij had zijn overjas aan en zijn bolhoed op en droeg een gasmasker op de rug. Hij was geheel bezweet en vertelde honderduit, dat hij zijn huis opengebroken had gevonden en half leeggeplunderd. Van armoede had hij zich midden de verwoesting neergezet en had er op zijn beurt een fles wijn gedronken.’⁹⁹ Van op Nekkerspoel trekken een aantal achtergebleven Belgische soldaten de stad in op weg naar brouwerij Lamot. Ze versieren er elk een bak bier en keren opgetogen terug naar hun stellingen. De stad is totaal verlaten, alle winkels zijn dicht. De rioolgreppels liggen vol bierflessen. Vooral in de buurt van Nekkerspoel – waar er door de aanwezigheid van

- *De nieuwe vierendeelbrug over de Leuwense Vaart wordt op 17 mei door terugtrekkende Belgische soldaten tot ontploffing gebracht – COLLECTIE STADSARCHIEF, MECHELEN*

Belgische soldaten geweld wordt verwacht – hangen mensen witte vlaggen of lakens buiten. Op deuren wordt met krijt ‘*haus bewohnt*’ geschreven. ’s Nachts valt er een eenzame bom in de Frederik de Merodestraat. Het is wachten op de vijand.

Mechelen is bezet

In de vroege ochtend van vrijdag 17 mei wordt de Mechelse bevolking gewekt door een enorme knal. Belgische genietroepen brengen de nog maar recent aangelegde massieve vierendeelspoorbrug over de Leuvense Vaart tot ontploffing. De bevolking was niet op de hoogte gebracht en schrikt zich rot. Een zwartgele rookpluim stijgt hoog op in de ochtendnevel en wanneer die eindelijk wegtrekt wordt duidelijk dat niet alleen de brug, maar ook de omliggende straten behoorlijk wat schade hebben geleden. ‘In de Leopoldstraat lag de grond met glas bezaaid. In de huizen nabij de brug drongen soldaten binnen, haalden er rijwielen uit en vertrokken er mee. Dhr. De Ley klom op de berm van het elektrisch spoor. Van daar zag hij het laboratorium van de spoorwegen branden. De Wit-huisbrug liet nog even de doorgang voor één man. In Coloma lag de achtergelaten bagage van de vluchtelingen, maar er was geen levende ziel meer.’¹⁰⁰ Onmiddellijk nadat ze de brug tot ontploffing hebben gebracht, trekken de laatste Belgische soldaten weg uit Mechelen. Het leger blaast de aftocht langs de Hombeekse- en Gentssteenweg. Onderweg laten ze alle bruggen springen om de Duitse opmars te vertragen. In Battel, Hombeek, Leest en Heffen worden de bruggen over de Leuvense Vaart en de Zenne vakkundig onklaar gemaakt. Het terugtrekkende leger maakt een moedeloze indruk. ‘Lange colonnes infanteristen trekken terug. Het is een droef schouwspel dat sterk contrasteert met de prachtige zonsopgang. In de weiden en stallen loeien de koeien, een varken steekt de weg over. Iets verder komt een mekkerende geit recht op mij af. Ze wrijft zich tegen mijn benen en wil me niet meer verlaten. Plots komen we in een triestige stoet vluchtelingen terecht. Arme mensen, ze zijn schaars en pover gekleed. Mannen, vrouwen, kinderen en ouderlingen, allen hebben een sombere blik en een getrokken gelaat. Gezichten waarop de vermoeidheid en het verdriet zo af te lezen zijn. In de verte weerklinken oorverdovende explosies. Het zijn de bruggen die springen.’¹⁰¹ Nog net voor

het vertrek hangt de militaire staf een laatste bevel uit voor de Mechelse bevolking. Vanaf 8 uur 's ochtends moet iedereen 48 uur binnenblijven.¹⁰² Op de binnenkoer van het stadhuis maakt de burgemeester met de achtergebleven schepenen en de stadssecretaris de balans op: Mechelen telt nog vier agenten, enkele werkmannen, maar behoorlijk wat bedienden. 'De burgemeester drukte elke werkman de hand en zei: gij zijt *un brave*, een dappere.'¹⁰³

Ogenblikken later breken de eerste gevechten uit in de stad. Het zijn schermutselingen tussen de achterhoede van het Belgisch leger, die de aftocht probeert te dekken, en de voorhoede van de Duitse strijdmacht. Op de eeuwenoude kasseien van de Grote Markt botst een Duitse verkenner op de fiets op een paar Belgische soldaten die er een praatje maken. Door toedoen van twee Mechelaars draait het niet uit op een bloedbad. Heel anders gaat het er buiten de oude stadsmuren aan toe. Ongeveer anderhalf uur lang klinkt er mitrailleurgeschut in de buurt van het Nekerspoelstation. De lijst met slachtoffers wordt met enkele namen aangevuld. Omstreeks tien uur houdt het vechten abrupt op. Belgische troepen blazen samen met hun Britse en Franse versterkingen de aftocht, de Duitsers nemen hun stellingen in.

'Ze zijn daar!', eechoot door de Keizerstraat. Wie durft, steekt zijn neus uit het venster om te zien wat er gaande is. De paters stellen vast dat de toren van het Klein Seminarie in brand staat. 'Rond tien uur houdt alle geschut op, maar onze schone oude St. Michielstoren is kort te voren getroffen geweest door een obus of een bom en wanneer we den brand voor 't eerst bemerken, staat de spits in volle vlam die meters hoog opslaat. Aan bluschen valt niet te denken: alle stadswater is afgesneden door de stadsoverheid zelf en de pompiers zijn gaan vluchten! Machteloos staan we voor het vernielend element en terwijl de eerste Duitse troepen Mechelen binnentrekken en op de Zandpoortvest voorbijrollen met tanks en wagens, brandt onze toren uit en met hem onze nieuwe aanpalende feestzaal, nog geen jaar oud.'¹⁰⁴ De stadsingenieur monteert een motorpomp op een lijk-wagen en probeert de brand met enkele overgebleven werklui onder controle te krijgen, maar het is tevergeefs. De voorhoede van de Duitse troepen arriveert ondertussen op de Grote Markt en maakt duidelijk dat ze geen geweld wil gebruiken. Enkele Belgische soldaten, blootshoofds en met openhangende uniformen, vluchten in paniek het stadhuis in. Ze

■ *De Sint-Michielstoren van het Klein Seminarie brandt kort voor de bezetting van de stad helemaal uit*
– COLLECTIE STADSARCHIEF, MECHELEN

leveren hun geweren in en duiken de kelder in. Burgemeester Dessain wekt schepen Vankesbeeck, die ligt te slapen in de Voltairezaal. ‘*Allons, Vankesbeeck, lève-toi, les allemands sont là.*’¹⁰⁵ Minuten later stoppen twee Duitse militaire auto’s voor het Mechelse stadhuis. Generaal Kriebel biedt zich met twee officieren en een aantal manschappen aan bij burgemeester Dessain. In de werkkamer van stadsingenieur Vermeulen wordt de officiële overgave van de stad getekend, in het bijzijn van burgemeester Dessain, schepenen Oscar Vankesbeeck en Frans Boon, gemeenteraadslid De Ley en stadssecretaris Ryckeboer. ‘De burgemeester moest zijn naam op een papiertje schrijven dat de luitenant hem aanbood. De generaal zette zich in de zetel van schepen Boon en schreef op een papier dat daar lag het document van de overgave. Hij vroeg aan de luitenant hoe laat het was.’¹⁰⁶

Mecheln, 17-5-40

*Ich habe 12H die Stadt Mecheln in Deutschen Besitz übernommen,
die mir der Bürgermeister, chevalier Dessain, übergeben hat.*

Kriebel.

General-Major

u.d. Div. Kommandeur

Onmiddellijk laat burgemeester Dessain op de zuilen en informatieborden plakbrieven aanbrengen om de bevolking te informeren over de bezetting. Hij verzekert de Mechelaars dat de Duitsers zich vreedzaam zullen gedragen als het volk dat ook doet. Wie op een Duitser schiet, wordt onmiddellijk zelf gefusilleerd. ‘Ik vraag dat de mensen rustig binnenshuis blijven tot nader bevel. De leden van de stadsoverheid dragen een armband met de Belgische kleuren. Men gelieve hun raad te volgen in alle omstandigheden en de bevelen uit te voeren die zij geven.’¹⁰⁷ Bij velen overheerst de opluchting. Mechelen is zonder al te grote schade of gevechten in handen van de Duitsers gevallen. Maar wat nu? En vooral: hoelang zal het deze keer duren?

Mechelen is bezet. Op de Sint-Romboutstoren wordt de nazivlag geheesen. Divisiecommandant Karl Kriebel staat aan het hoofd van de 56e Infanteriedivisie van het Zesde Duitse leger. Het zijn het 192e en 234e infanterieregiment die Mechelen innemen. Het eerste steekt onmiddellijk door via Hombeek om Kapelle-op-den-Bos te veroveren, het tweede

heeft als opdracht via Battel en Heffen naar Willebroek door te stoten. De oprukkende infanteristen kunnen nog op het nippertje verhinderen dat de Plaisanceburg, die door de Duitsers 'Pont de Bruxelles' wordt genoemd, naar de vlakbij gelegen Brusselpoort, door terugtrekkende Belgische soldaten wordt opgeblazen. In de uren die volgen op de verovering van Mechelen wordt de stad overspoeld door Duitse militairen. Ze slaan hun tenten op voor het posthotel en op het Sint-Romboutskerkhof. Officieren gaan op zoek naar de mooiste gebouwen in de stad. 'De officieren waren vriendelijk en spraakzaam. Het was een wonderschone zonnige middag en zodra ze de Markt opreden, bleken ze bewogen door de heerlijke aanblik. "Wat een schone stad!" riepen ze uit.'¹⁰⁸ Generaal Kriebel installeert zich in het huis Bleecx op de Koningin Astridlaan, de militaire staf palmt de nabijgelegen school in. Er wordt meteen een telefoonkabel getrokken tussen beide gebouwen.¹⁰⁹ Voor wie het had meege maakt, doen de taferelen sterk denken aan eind september 1914. Alleen gaat alles nu veel sneller, ordentelijker en is het Duitse leger nog sterker en beter uitgerust dan toen. De moed zinkt veel Mechelaars in de schoenen, terwijl uur na uur meer grijze uniformen de stad bezetten. De weinige inwoners die nog aanwezig zijn, blijven binnen. Geen burger ver toont zich op straat. Van achter gordijnen gluren de burgers nieuwsgierig naar de Duitse soldaten. 'Jef Denyn en schepen Boon stonden aan hun deur een eerste bezettingsluchtje te scheppen, maar in de Adegemstraat, op de IJzerenleen en in de Merodestraat, was er bijna geen mens te zien', schrijft stadssecretaris Ryckeboer, die door de Duitsers in de stad van hier naar daar wordt gestuurd om logies te regelen en praktische zaken af te handelen.¹¹⁰ Een dag later vertonen de eerste nieuwsgierigen zich op straat. Ze zien tot hun verbazing opnieuw Belgische soldaten, zij het niet op de manier waarop ze dat zouden wensen. Achthonderd krijgsgevangenen soldaten konden even pauzeren om bevoorraad te worden in de Dijlestad, waarna ze onherroepelijk hun tocht voortzetten naar Duitse krijgsgevangenkampen.¹¹¹ Op initiatief van de stad wordt er soep gemaakt voor de krijgsgevangenen en de noodlijdende bevolking. Er zijn amper nog bakkers aanwezig in Mechelen. De eerste dagen van de bezetting verlopen chaotisch, maar vreedzaam. Nu de stad zonder grote gevechten in Duitse handen is gevallen, beslissen veel vluchtelingen om al terug naar huis te keren. De kardinaal maakt een wandeling door de stad om zich aan het volk te tonen.¹¹²

Duitse troepen trekken via Mechelen ondertussen verder naar het front, dat zich steeds meer in westelijke richting verplaatst. Omdat de Belgische troepen tijdens hun aftocht alle bruggen onklaar hadden gemaakt, zien de Duitsers zich genoodzaakt overal noodbruggen aan te leggen. Die zijn niet zo stevig en zo makkelijk toegankelijk als een echte brug, waardoor er bij waterlopen snel opstoppingen ontstaan. Op de Hombeeksesteenweg staat een lange file van Duitse voertuigen, tanks en troepen. In de vroege ochtend van 20 mei doet zich er een dramatisch incident voor. Het licht gaat uit bij de 36-jarige werkloze bakkersgast Raymond Franckx, die aan een zenuwaandoening lijdt en door buurtbewoners als zwakbegaafd wordt omschreven. Volgens de wachtende Duitsers zou hij op hen hebben geschoten. Onmiddellijk volgt een vergeldingsactie. Een twintigtal huizen, waaronder dat van de schutter, wordt met brandbommen in lichterlaaie gezet.¹³ Vijf buurtbewoners worden meteen mishandeld en standrechtelijk geëxecuteerd. Naast schutter Raymond Franckx gaat het om vier leden van de familie Meys, twee mannen en twee vrouwen, die net waren teruggekeerd van de vlucht en zich toevallig op het verkeerde moment op de verkeerde plaats bevonden. De lijken van de vier willekeurige slachtoffers worden begraven in een nabijgelegen akker, waar ze pas in oktober 1953 zullen worden ontgraven. Het lichaam van Franckx laten de Duitsers onaangeroerd liggen op de koer van zijn brandende huis.¹⁴ Of Franckx echt heeft geschoten, is nooit opgehelderd, maar het is dankzij het snelle en adequate optreden van politiecommissaris Boon, die vrijwel onmiddellijk ter plaatse was, dat erger is voorkomen. Hij kan de Duitsers ervan overtuigen dat de schutter zwakbegaafd was, en dat er door de vlucht en de oorlogsomstandigheden verschillende minderbegaafden uit de gestichten zijn ontsnapt. Het weerhoudt de oprukkende troepen ervan om meer mensen als voorbeeld te executeren. De slachtoffers van de Hombeeksesteenweg zijn de laatste rechtstreekse doden van de schermmutselingen in en rond de stad. Het geweld verplaatst zich westwaarts.

Op 21 mei stromen de Mechelse straten voor het eerst na de komst van de Duitsers weer vol. Haast heel Mechelen neemt deel aan de boeteprocessie van Hanswijk, die al voor het uitbreken van de oorlog stond gepland. Het draait uit op een processie voor vrede en welzijn voor het volk. Er wordt niet gezongen en er zijn geen uniformen te zien, maar duizenden Mechelaars bidden de rozenkrans, terwijl het heiligenbeeld van Hans-

- *Op de Hombeeksesteenweg wordt een twintigtal huizen in brand gestoken na een vermeende aanslag op een Duitse soldaat*
– COLLECTIE STADS-ARCHIEF, MECHELEN

wijk onder leiding van kardinaal Van Roey van de Wollemarkt terug naar de koepelkerk van haar thuis wordt gedragen.¹¹⁵ Ongeveer tegelijkertijd arriveert er een nieuwe plaatscommandant. Freiherr von Edelstein is een boomlange Luftwaffe-officier die de dingen graag meteen naar zijn hand zet. Na een lang onderhoud met de burgemeester neemt hij zijn intrek in het huis Andries (De Beitel, de Passer, Het Kompas), tot grote spijt van de eigenaar, die zelf nog maar enkele uren voordien van de vlucht was teruggekeerd. Von Edelstein doet zijn beklag over het incident aan de Hombeeksesteenweg en dreigt Dessain af. Als de elektriciteitsvoorziening niet meteen weer op punt staat, zal de burgemeester als gijzelaar worden genomen. De opmars gaat snel en dat heeft zijn gevolgen. Diezelfde avond nog wordt Von Edelstein alweer vervangen door een andere hoge officier, majoor Worm. Helaas vindt net op dat ogenblik een nieuw incident plaats: in de Elzestraat, op het grondgebied van Sint-Katelijne-Waver, gooit een man een glazen bierfles in de ruit van een rijdende Duitse legerauto. De man wordt neergeschoten en sterft even later aan zijn verwondingen, maar voor majoor Worm is dit het incident te veel. Hij beveelt de burgemeester